

Rusûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinânüddîn ile Münîrî'nin Şaire Reddiyesi

Oğuzhan Şahin*

Rusûhî's A Ghazal in the Paradoxical Sufi Words and Yusuf Sinan al-Din and Muniri's Refutation Against the Poet

Abstract ■ Rusûhî, a Sufi poet, wrote a ghazal in a paradoxical Sufi idiom (*kuş dili*) in order to show his talent, gain prestige, and demonstrate his knowledge and wisdom. Since this ghazal appeared to be contrary to religious dogma, it caused trouble. Rusûhî, therefore, was accused of blasphemy and was asked to repent. However, Rusûhî did not step back and wrote a letter in defense of his poetry. In the letter, he claimed that it was not his mistake, but rather that of the ulema in interpreting the content at face value. He elicited strong reactions from his own circles. Yusuf Sinan al-din, a fellow Sufi, wrote a refutation to ensure that the poet received the punishment he deserved. Both Rusûhî's letter and the ghazal itself were severely criticized in Yusuf's refutation. Following a respite in this tension, another refutation, written by Muniri for Rusûhî, appeared. In this epistle, Muniri efendi provided support for Rusûhî's letter in which he defended himself, and offered an explication and interpretation of the ghazal, and finally attempted a refutation of the claims of the Sufi poet Yusuf. This study aims to observe closely a polemic that was triggered by a ghazal.

Keywords: *Tadlil al-Ta'vil*, Rusûhî Süleymân, Yûsuf Sinânüddîn, Münîrî-yi Belgradî, ghazal, refutation, heretic and heresy

Giriş

Günümüzde halkın başucu kitaplarından *Mesnevî* ile tavsiyeli hikâyelerden *Kelîle ve Dimne*, bir zamanların yasaklı kitaplarından. Bunlara İbn Arabî'den *Fûsûs* ile Fazlullâh-ı Esterâbâdî'den *Câvidân* ve daha niceleri ilave edilebilir. Genel anlamda söylenecek olursa bu tür eserlerin kara listeye alınma sebebi dine ve

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

mukaddesata karşı küfür ihtiva ettiklerinin düşünülmesidir. Küfre bulaşmak deyince her zaman akla mukaddesata karşı doğrudan bir saldırı gelmemelidir. Bazen şairlerin dolaylı yollardan da olsa bu tür suçlamalarla karşılaşması mümkündür. Yapılan teşbih, telmih ve kıyaslar şairin kastı dışında olsa bile sözü farklı bağlama taşıyıp sahibini zor durumda bırakabilir. Söz gelişi, Şeyhülislâm Yahyâ bir gazelinin matla'ında mescittekileri riyakâr, meyhanedekileri ise pak olarak tavsif edince Kadızâdelilerden Çavuşoğlu adlı bir vâizin hücumuna uğramış ve kâfirlikle suçlanmıştır.¹ Vâiz Çavuşoğlu'na göre ümmet-i Muhammed'den her kim bu beyti okursa kâfir olur, zira bu beyit küfürdür.² Şeyhülislâmı tekfir edecek kadar katı bir anlayışa sahip bu türden meşâyih ve fakılar, divanlarda “zâhid” tiplmesi ile somutlaştırılmış ki bu tipin en bariz özellikleri taş yürekli olması, riyakârlığı, fitne ve nifak çıkarması, dinî hükümleri yüzeysel bir tarzda yorumlaması, halka mey ve mahbubu yasaklamasına rağmen kendisinin gizlice bu fiillerle uğraşmasıdır.³ Bazı sûfi şairlere yöneltilen “zendeka ve ilhâd”ın idama kadar varan bir yola kapı araladığı göz önüne alınırsa, tasavvufî remizlerle örülü metinlerin, bilhassa da şatihyelerin, tevillerinin neden önemli olduğu anlaşılacaktır. Zira bu tür metinler -sûfi şairlerin savunmacı anlayışı ile söylenecek olursa- kısrına (zâhirine) göre şerh ü tefsir edilirse dinî akîdelerle alay eden, en azından onları hafife alan metinler olarak gözükecektir.⁴ Bu sebeple kuş dilini anlamayandan şatihyelerin uzak tutulması sırrın yabana faş edilmemesi bağlamında kıymet kazanmaktadır. Bu noktada İdrîs-i Muhtefî'nin “*İşbu deme erince üç kez doğdum anadan*” mısrasıyla başlayan meşhur nutkunu Pamukçu el-Hâc Hasan Ağazâde için şerh eden Nakşî şeyhi La'li Şermî Efendi'nin, Hasan Ağazâde'den, şerh ettiği bu nutku nâ-ehle göstermemesi için ricada bulunması kuş dilini bilmeyen zahir ehlinin bu tür metinlerin kadrini

1 Söz konusu beyit şudur: Mescidde riyâ-pişeler etsin ko riyâyı / Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî. Bkz. Rekin Ertem, *Yahyâ Divanı*, (Ankara: Akçağ Yay., 1995), (G. nu. 431/1), s. 240.

2 Hüseyin G. Yurdaydın, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)” *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti (1600-1908)*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), s. 279.

3 Bu konuda daha geniş bir tasvir için bkz. Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut Zâhid Hakkında*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996).

4 Bu yazıda genelde birbiri yerine kullanılan sûfi ve zâhid kavramları eş anlamlı olarak birbiri yerine kullanılmış değildir. Zâhid ile genelde zâhid-i bârid denilen ve divanlarda sûfi şairlerin bile dert yandığı zahir uleması (ulemâ-yı kısrî) kast edilmiştir ki bu tip genelde ham/kaba sofu olarak tasvir edilir. Sûfi ile ise genelde dergâhları mekân tutan gerek tahkik gerekse taklid ehli her türden tasavvuf erbabı kast edilmiştir. Bu kavramlar için bkz. Ethem Cebecioğlu, “Sûfî”, “Zâhid-i Bârid”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Yay., 2009), s. 581, 718; Ahmet Talat Onay, “Zâhid”, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, nşr. Cemal Kurnaz, (İstanbul: MEB Yay., 1996), s. 506.

anlayamayacağına binaen olsa gerektir.⁵ Ancak Kadızâdelilerle doruk noktasına ulaşan bu katı anlayış her daim “zındıklık” ve “zâhidlik” gibi karşılıklı ithamlarla ilerlemiş değildir. Şer’î akideleri ve şiiri (şâhiyeleri) birbirine karşı muhalefet aracı olarak kullananların yanı sıra, vaziyetin kırılğanlığının farkında oldukları için sağduyuyla hareket edenler de mevcuttur. Bu bağlamda Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Hüseyin Lâmekânî, ulemadan Münîrî-i Belgradî’ye mektuplar göndererek “cehele-yi mutasavvıfadan ba’zılarının ahvâlini bu tâ’ife-yi âliyenin umûmuna mal etmenin muvâfık-ı akl u insâf olamayacağı” hususunu vurgulamaktadır.⁶

1. Bir gazelin etrafında kopan kıyamet

Abdülbaki Gölpınarlı’nın aktardığına göre h.983 (1575)’te ismi meçhul bir kişi tarafından *gizli gencin lûlû-i lâlâsıyam/ şöhre-yi aşkem cihan kâlâsıyam* beytiyle başlayan bir gazel yazılıyor. Şairinin aleyhine İstanbul günlerce çalkalanıyor. Şaire en sert tepkiyi ise Sünbüliyye şeyhlerinden Yûsuf Sinânüddîn Efendi gösteriyor.⁷ Yûsuf Sinânüddîn, bu gazeli cerh niyetiyle h.983’te *Tadlîlû’t-Tevîl* adıyla bir risale kaleme alıyor.

Tespit edilebildiği kadarıyla, Rusûhî’nin bu gazeli şairin kendisi de dahil olmak üzere, üç kişi tarafından ele alınmıştır. İlk önce Rusûhî kendi gazelini, hem bu alandaki maharetini gösterme hem prestij sağlama ve hem de oluşan olumsuz havadan etkilenmeme adına şerh ü tevîl etmiştir. İkinci olarak gerek gazele gerekse Rusûhî’nin teviline şiddetle karşı çıkan Yûsuf Sinânüddîn Efendi sahnede yerini almıştır. Son olarak ise bu işi kendine vazîfe edinen Münîrî-yi Belgradî olmuştur. Belgradî tıpkı Yûsuf Sinânüddîn gibi bu konuda bir risale kaleme almıştır. Bu üç kişiden ilk ikisi olayın doğrudan muhatabı iken Münîrî Efendi bu hesaplaşmanın doğrudan içinde olmaması ve ilgili risalesini olayın vukû’undan yaklaşık çeyrek asır sonra kaleme alması nedeniyle tarafımızca dolaylı muhatap olarak düşünülmüştür.

Bir şairin akıbetini iki risale ışığında sürmeye çalışan bu yazının şablonu basitçe şöyledir:

- 1) Meçhul şair olarak tavsif edilen Rusûhî’nin kimliğinin tespiti
- 2) Rusûhî ile Yûsuf Sinânüddîn Efendi hesaplaşması

5 Bahsi geçen durum şerhte şöyle aktarılmıştır: “Mûmâ ileyh Hasan Ağazâde birâderümüzden dahı iltimâs olunur ki nâ-ehle gösterüp nâ-gâh tezyîfden ihtirâz buyuralar.” La’lî Şermî en-Nakşebendî, *Şerb-i Nutk-ı Hazret-i İdris-i Muhtefî*, Milli Ktp. 06 Mil Yz B 169, vr. 3a.

6 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, nşr. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, (Ankara: Bizim Büro Yay., 2009), s. 25-26.

7 Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler*, 5 Baskı, (İstanbul: Milenyum Yay., 2013), s. 74-75.

- 3) Mûnîrî-yi Belgradî'nin Rusûhî ve gazeline dair risalesi
- 4) Rusûhî'nin kendini ve gazelinesi savunduğu mektubun metni

1.1. Olayın doğrudan muhatabı: Rusûhî Süleymân Efendi (ö. ?)

Rusûhî'ye dair en kapsamlı bilgiler Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi tezkirelerinde bulunmaktadır. Üstün bir şairlik yeteneğinin olmaması sebebiyle olsa gerek kendisine dair bilgiler sathî mahiyettedir. Bahsi geçen tezkireler tam künyesinden bahsetmese de adının Süleymân, doğum yerinin ise Sofya olduğunda ittifak halindedir. İlk zamanlar tarîk-ı ilme sülûk ettiyse de sonraları Sofyalı Bâlî Efendi'ye intisap ederek sûfler kervanına katılmıştır. Sofya'dan İstanbul'a geldikten sonra çeşitli cami ve mahfillerde halka va'z u nasihat eylemiş, hadis ve tefsir üzerindeki derin bilgisi ile halkın ve devlet erkânının dikkatini çekmiştir.⁸ Rusûhî'nin tabakatına dair bu noktalarda bir bulanıklık yoktur. Ancak buradan itibaren Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi farklı bilgiler vermektedir. Kınalızâde'ye göre Rusûhî halk indinde meşhur sûflerin sekr hâlinde söyledikleri kelâmı taklid ederek, makamını yüce göstermek istemiş, ancak hâl ehli sûflerden olmadığı için kendisinden şeriatı muhalif sözler sadır olmuştur. Neticede Rusûhî zındıklık suçlamasından canını firar ederek kurtarmıştır.⁹

Kınalızâde'nin, Rusûhî'yi hakiki sûfi kabul etmeyip zendeka ve ilhâd ile suçlamasında ihtimal ki şairin sonradan müslüman oluşu ve doğup büyüdüğü topraklarda rafz u ilhâdın epeyce yaygın oluşu etkilidir.¹⁰ Çok zayıf da olsa Rusûhî'nin sonradan müslüman olma ihtimalini doğuran Kınalızâde tezkiresinin [Üniv.Ktp.Ty.nu.1737] nüshasındaki “*Sofyalı Bâlî Efendi'nin meşâ'il-i himmetleriyle ihtidâ olup meslek-i ehl-i irfâna iktifâ...*” şeklindeki rivayettir.¹¹ Âşık

8 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, c. I., nşr. İbrahim Kutluk, (Ankara: TTK Basımevi, 1989), s. 407. krş. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şuarâ*, c. III, nşr. Filiz Kılıç, (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enst., 2010), s. 1356. [Bu neşirler bundan sonraki iktibaslarda “Kınalızâde” ve “Âşık Çelebi” isimleri ile gösterilmiştir.]

9 “ol esnâda sâhib-i hâl pûte-yi mücâhedede kâl olmuş meşâyihun kıl ü kâline taklid idüp kendüden zâhir-i şer'-i şerîfe muhâlif küfr-i sarîh ba'z-ı şî'r-i kabîh ve kavîl-i vakîh sâdır u zâhir olmuş idi. Havf-ı ahzdan kable'l-ahz firâr idüp bi'l-âhare terk-i diyâr eyledi.” Kınalızâde, s. 407.

10 Balkanlarda zendeka ve ilhâd için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (15-17. Yüzyıllar)*, 4. Baskı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 343-345.

11 Tezkirenin bu nüshası için bkz. Üniv. Ktp. Ty. nu. 1737; Kınalızâde, s. 407. Bu rivayetle ya Rusûhî'nin Sofyalı Bâlî'ye intisapla doğru yolu buluşu yahut gayri-müslimlikten İslâm'a geçiş anlatılmaktadır. Kutluk'un tenkitli neşirde kullandığı diğer iki nüsha [Topkapı, Revan nu.1451;

Çelebi'nin Kınalızâde ile ters düştüğü nokta Rusûhî'nin itikadı ve şeyhliği ile ilgilidir. Kınalızâde'nin riyakârlıkla suçladığı Rusûhî'yi Âşık Çelebi hakikat ehli sûflilerden sayar. Tezkire, Rusûhî'yi isminden yola çıkarak [adının Süleymân olmasından kinayeyle] onu ins ü cinne hükmeden Süleymân Peygambere benzeter ve bu arada Rusûhî'nin cinlere hükmetme gibi bir yeteneğini de dile getirmiş olur. Tezkireye göre Rusûhî, Sofya civarında yaşamış Porenli denen cennet ehli bir tâ'îfeye mensupdur. Rusûhî'nin kıymeti hâiz bir diğer yönü ise iyi bir rüya tabircisi oluşudur. Hamzavîlerin rüya ve rüya tabirine gerekli ehemmiyeti vermedikleri düşünülürse Rusûhî ile Hamzavîler bu noktada ayrışmaktadır yahut bir nevi Rusûhî ile Bayramî-Melâmîleri arasına ince bir çizgi çekilmektedir.¹² Rusûhî'yi temize çıkaran unsurlardan birisi de intisap ettiği Sofyalı Bâlî Efendi'dir. Âşık Çelebi, Rusûhî'nin Sofyalı Bâlî'ye intisabını hayra atılmış bir adım olarak şu sözlerle dile getirir:

-
- Topkapı, Revan nu.1270] *"ihtidâ olup"* rivayeti yerine "sâlik-i râh-ı hüda olup" şeklinde bir rivayet benimsemiştir. [Milli Ktp.06 Hk 97, vr.119a] ve [Raşid Efendi 934, vr.117b] nüshaları da "sâlik-i râh-ı hüda olup" rivayetinde birleşmektedir. Bu durumda "ihtidâ olup" rivayetinin bir müstensih hatası olma ihtimali artmaktadır. Fesâhat bakımından ise ihtidâ "olmak" yardımcı fiiliyle değil "etmek/eylemek" ile kullanılmalı idi. "Olmak"la kullanılması gereken "ihtidâ" değil "mühtedî" dir.
- 12 "Risâle-i Tâ'îfân-ı Melâhidân" yahut "Eyyühe'l-Veled" isimli risalede Melâmîlerin iddialarını cerh eden Mehmed Amikî rüyâ meselesine de değinir. Amikî, risaleyi önceleri kendi müridi olan "Veled" isimli bir sipahizâdenin Hamzavî bir şeyhe [Gölpınarlı'ya göre bu şeyh İdris-i Muhtefîdir. Bkz. Gölpınarlı, s. 76.] intisabı sonrası Hamzavîlerin sapkın fikirlerini çürütmek için kaleme almıştır. Rüya bahsi risalede şu şekilde ele alınmaktadır: "Eyyühe'l-veled istimâ" olındı ki tâbî' olduğun 'azîz **rü'yâya ve 'ilm-i ta'bîre inkâr ider** imiş (...) hatâ-yı mahzdur ki Hak celle ve 'alâ Kur'ân-ı 'azîmde niçe yirde rü'yâyı isbât buyurur (...)" Mehmed Amikî, *Risâle-i Tâ'îfe-i Melâhidân*, Milli Ktp, 06 Mil Yz A 330/3, vr. 61b. Fakat ileride bahsi geçecek Emîr Osmân Hâşimî adlı Hamzavî bir zat rüyasında Hz. Ali'yi görür ve Hz. Ali, Emîr Osman'a: "Oğlum Osman, eğer beni istersen Vize'ye gel." der. Bu rüya üzerine Vize'ye giden Emîr Osman, Gazanfer Dede'ye intisap eder. Bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, nşr. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi, 2011), s. 534; Gölpınarlı, s. 68-69. Rüya bahsine dair Emîr Osmân Hâşimî ile ilgili Sefîne'de şöyle bir anekdot daha nakledilir: "Nüreddinzâde hazretlerinin fukarâsı her sabâh rü'yâlarını azîzlerine arz etmeleri mu'tâd olmakla, bu meyânda, Hz. Emîr'in hiçbir rü'yâ arzı vâkî' olmaması bâ'is-i taaccüb olmakta iken, bir gece rü'yâsında Fahr-ı âlem (s.a.v.) efendimizi dest-i mübâreklerinde yeşil renkli bir destmâlden üç yapraklı tâze bir ayva çıkarıp Nüreddinzâde'ye veriyorlar, yolundaki müşâhedât üzerine ertesi sabâh [Nüreddinzâde], 'Yâ Emîr, sen hiç rü'yâ görmez misin, zirâ ta'bîr için hiç mürâca'at etmiyorsun.' buyurunca Hz. Emîr, Cenâb-ı Şeyh'in rü'yâda gördüğü üç yapraklı ayvayı hırkası altından çıkarıp, 'Efendim, işte fakîrinizin rü'yâsı.' diye ayvayı takdim eylemiştir. Bunun üzerine 'Ey Emîr, artık senin bize ihtiyâcın kalmadı. İki arslan bir postta olmaz. Var artık kendi postuna sâhib ol.' diye icâzet vermişlerdir. Hüseyin Vassâf, s. 535.

“şeyhu'l-mürşidîn muktedâ-yı selef-i sâlihîn meşâyih-i sûfiyyeden Sofyalı Şeyh Bâli Halife hazretlerinden tevbe vü inâbet itdi. Hakkâ ki tevfik-ı hayra refik olup isâbet itdi.”¹³

Sofyalı'ya intisap ederek tövbe alan Rusûhî “mevâlî-yi izâm” hizmetinden feragat etmiş, yani ilmiye sınıfı ile bağını koparıp sûfilere katılmıştır. Geçimini ise vaazlar vererek temin etmektedir. Rusûhî'nin birtakım isnâdlara maruz kaldığını Kınalızâde'den sonra Âşık Çelebi'den de okuyoruz. Kınalızâde bu isnâdlara sebep olarak Rusûhî'nin söylediği şiiri göstermişken, Âşık Çelebi'de bu durum ayrıntılarıyla dile getirilmiş değildir. Ancak Kınalızâde, Rusûhî'nin yakalanmadan önce can korkusuyla firar ettiğini yazmasına karşın, Âşık Çelebi şairin birtakım asılsız iddialarla teftişe uğrayıp bir süre hapsedildiğini ve hapisten kurtulunca kalbinin saf bir altına döndüğünü yazıyor. Üstelik Rusûhî hapisten çıkınca da çeşitli mahfillerde irşâd faaliyetlerine devam etmiştir. Demek ki şair akıbeti belli oluncaya kadar hapiste tutulmuş, kendisinde bir zendeka emaresine rastlanmayınca, en azından bu durum kesin bir şekilde ispat edilemeyince serbest bırakılmıştır.¹⁴ Anlaşılan odur ki Kınalızâde'nin bahsettiği “*can korkusuyla firar etme*” vakası Rusûhî'nin son icraatıdır. Âşık Çelebi tezkiresi Rusûhî'nin firarından [firar muhtemelen 1575 ve sonrasında gerçekleşmiş; tezkire ise h.976/1568'de bitirilmiş] önce bitirildiği için, Rusûhî'nin firarına sebep olacak olayları kaydetmemiştir. O halde Âşık Çelebi'nin bahsettiği ve Rusûhî'nin yargılanmasına sebep olacak başka olaylar söz konusudur yahut Kınalızâde vâiz kimliğiyle büyük patırtılara sebep olan ve canını firar ederek kurtaran bir diğer Bayramî-Melâmî şeyhi İdrîs-i Muhtefî ile Rusûhî'yi karıştırmaktadır. Gerçi geçimini temin için vâizlik yapmak zorunda kalan Rusûhî ile ticaret erbabı İdrîs-i Muhtefî'nin [tüccar Hacı Ali Bey yahut Şeyh Aliyy-i Rûmî] vâizlik yapmak ve şiir söylemek dışında pek benzer tarafları yok gibidir. Acaba Hacı Ali Bey adıyla ticaret yapan, Şeyh İdrîs adıyla vaazlar veren İdrîs-i Muhtefî, Rusûhî (Süleymân) ismiyle de İstanbul'da bulunmuş mudur? Yoksa namı Süleymân olan Rusûhî mahlaslı birisi gerçekten o dönemlerde yaşamış mıdır?

Rusûhî'nin akıbetine dair farklı bir iddia Münîrî-yi Belgradî'den gelmiştir. Gazelle ilgili bir risale yazan Münîrî, Kınalızâde'nin firar rivayetine karşın, Rusûhî'nin “III. Murad'ın cülûsu (8 Ramazan 982/22 Aralık 1574) evâylinde zendeka isnâdıyla İstanbul'dan sürgün edildiğini” rivayet etmekte, ancak nereye

13 Âşık Çelebi, s. 1356.

14 Melâmî kutblarından Gazanfer Dede'nin de benzer bir şekilde alıkonulduğu vakidir. Ebussuûd Efendi, Gazanfer Dede'nin durumunu tedkik etmiş ve delilleri yetersiz gördüğü için Gazanfer Dede'nin saliverilmesine icazet vermiştir. bkz. Ocak, s. 359-363.

gönderildiğine dair bir bilgi vermemektedir.¹⁵ Bu bağlamda Kınalızâde'nin iddia ettiği üzere Rusûhî firar etmemiş, sürgüne gönderilmiştir.

Rusûhî, Kınalızâde'de bulunmayıp Âşık Çelebi tezkiresinde bulunan birkaç rafz u ilhâd töhmetine daha maruz kalmıştır. Ancak Âşık Çelebi bu iddiaları “mâ-lem-yekûn” diye tavsif ederek asılsız ve kıymetsiz bulmaktadır. Tezkirecinin düş-tüğü “*yine halâs oldu*” kaydına bakılacak olursa Rusûhî zendeka cürmü ile çeşitli kereler teftiş edilip hapsolunmuştur:

“bir zamân dahı ba'z-ı isnâd-ı *mâ-lem-yekûn* ile müfetteş ü mahbûs olup sicnde sünnet-i Yûsufi ri'âyet eyledi *yine halâs oldu* kalb-i hâlîsi hulâsadan çıkup zer gibi hâs oldu.”¹⁶

Yine Âşık Çelebi'nin kayıtlarına göre Rusûhî pâyitahtın “hûb-mesîhî”lerinden Hakîm İshâk tâifesinden birkaç kişinin de hücumuna uğramıştır.¹⁷ Kendisine hûb-mesîhîlik çamuru atmaya çalışan birkaç nefer bu yolla Rusûhî'nin katlini amaçlayıp Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi huzurunda bu iddialarını ispata çalışmıştır. Neticede hileleri kendi ayaklarına dolanmış ve Tevrat'ın hâlâ sahih olduğu iddiasıyla önceden bir risale yazdığı ortaya çıkan bu tâifenin şeyhi katledilmiştir:

“mevlânâ-yı merkûmun [Rusûhî'nin] kerâmâtındandır ki Hakîm İshâk di-mekle ma'rûf Hakîm İsak tevâbi'inden iki üç nefer-i tâgîler ki bâgîler gibi ehl-i İslâmın katline bâgîlerdür ol fakîrün [Rusûhî'nin] bitarîkî'l-ikfâr katline sâ'iler olup imâm-ı hümmâm şeyhü'l-islâm hâmî-i şer'-i Nebî aleyhi's-selâm huzûrında müdde'alarına muvâfik istiftâya geldüklerinde şeyhleri olan hüçüd-ı cühûd dîninden dönme olmağın Tevrâton mensûh olması husûsında risâle tahrîr itmiş imiş. Takrîr olunurken içlerinden bir kerîm-nihâd-ı sahihu'l-itikâdları mâ-hüve'l-vâkî' tefsîr eyleyüp bu kazıyye Tevrâtda mestûr iken nice mensûh olınabilür ve iyâdi cenâbından nice masûn olur dinilürken *kıssa* ol zemânda ki Lût kavmi hasf olunup hatunı gâbirînden oldu Lût aleyhi's-selâmın kerîmeleri cümle kâ'inâtı helâk oldu zannidüp tenâsül munkatî' olmasun hâşâ ve kellâ Lût Peygam-ber Hazretlerini hamr ile ser-mest idüp kendülere vikâ' itdükleri sebebiyle iki

15 Münîrî-yi Belgradî, *Şerh-i Kaside-i Süleyman*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 19 Hk 668/1(a), vr. 5a.

16 Âşık Çelebi, s. 1356. Âşık Çelebi tezkiresinin bir nüshasında “yine halâs oldu” yerine “yine tîzrek halâs oldu” rivayeti kullanılmıştır. Bu durum bir müstensih hatası değilse Rusûhî'nin hapiste uzun süreli tutulmadığı anlaşılıyor. Bkz. Âşık Çelebi, *Tezkire-yi Şu'arâ*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 1964, vr. 332a.

17 Hakîm İshâk için bkz. Ocak, s. 279-280.

RUSÛHÎ'NİN KUŞ DİLİYLE BİR GAZELİ VE
YÛSUF SİNÂNÜDDİN İLE MÛNİRÎ'NİN ŞAİRE REDDİYESİ

veled zuhûra gelüp anlar dahı peygamber oldu diyü tastîr olunmuşdur diyü nakl eyleyicek kendüler ikfâr olunmuşdur teşhîr için ahşam namâzın kıldukları mes-cidde 'alâ-mele'i'n-nâs tecdîd-i îmân nikâh buyurılıp mezbûr Süleymân Halîfe [Rusûhî] ile husûmete delîl olan Halîl kavm-i Fir'avn gibi muğrakînden olup şâhidlerün biri kûr ve birinün bir gicede kulı ve câriyesi ve bir atı ve iki re'is-i bakarı helâk olup alâ-mele'i'n-nâs meşhûr oldu ve biri dahı Süleymân Halîfe yüregüme kızmış mîh sancdı diyürek helâk oldu."¹⁸

Kısa süreli tutulduğu hapisler istisna edilirse, biri bahsi geçen Hakîm İshâk tafesi ile vâki hadise olmak üzere, Rusûhî en az iki kez ilhâd suçlamasıyla Ebussuûd Efendi'nin huzurunda kendini müdafaa etmek zorunda kalmıştır. İkinci hadiseye *Tadlilü't-Tevil* konusunda işaret edilecektir.

Rusûhî'nin kimliğine dair Gölpınarlı tarafından bir tahmin yürütülmüştür. Buna göre bu kişi Emîr Osmân Hâşimî'den başkası değildir.¹⁹ Zira gazelin fırtınalar kopardığı dönemde (h.983) Melâmîlerin başındaki Hasan-ı Kabâdûz'un şairlik yeteneği yoktur, üstelik olay İstanbul'da olurken Hasan-ı Kabâdûz Bursa'da oturmaktadır. O yıllarda İstanbul'da Gazanfer Dede'ye müntesip Emîr Osmân Hâşimî bulunmaktadır. Hâşimî'nin aleyhinde de zendeka ve ilhâda dair epeyce dedikodu mevcuttur. Öyle ki Hâşimî bu dedikodular sebebiyle idamdan Nüreddinzâde'ye intisapla kurtulmuştur.²⁰

Kınalızâde'nin bahsi geçen gazelden iki beyti Rusûhî'nin ebyatına örnek olarak sunması ve Rusûhî adına kayıtlı birkaç kaside ve risalenin kütüphanelerde yer alıyor olması, bu meçhul şairin Emîr Osmân Hâşimî olma ihtimalini epeyce zayıflatıyor. Gölpınarlı, nâmı meçhul diye tavsif ettiği bu şairi Hamzavîler arasında arıyor. Her ne kadar Hamzavîlerin maruz kaldığı zındıklık ve mühlidlik suçlamasıyla hapis yatsa da Rusûhî, Halvetiliğin İstanbul'daki kolu olan Sofyalı Bâlî hânkâhında irşâda devam ediyor.²¹ Gerek Rusûhî gerekse Emîr Osmân Hâşimî'nin Halvetiliğin aynı koluna intisapları [Rusûhî Sofyalı Bâlî'ye intisap etmiş ve onun halifelerinden olmuştur.²² Hâşimî ise Sofyalı Bâlî'nin halifelerin-

18 Âşık Çelebi, s. 1357.

19 Emîr Osmân Hâşimî için bkz. Mustafa Uzun, "Hâşimî Emîr Osmân Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, c. 16, ss. 411-412.

20 Gölpınarlı, s. 75. Zendeka ve ilhâda bulaştığına dair Nureddinzâde'yle ilgili de dedikodular vakidir ve bunlar Ebussuûd Efendi tarafından tezkiye edilmiştir. Bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Süfler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, 3. Baskı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), s. 353.

21 "Kendü nefsinden gayrı câmi'-i şerîfde şerî'at-ı kaviyye sa'îdlerin ve Bâlî Efendi hânkâhında olan tarikat-ı sūfiyye müridlerin irşâdı ser-berdür." Âşık Çelebi, s. 1357.

22 Rusûhî'nin Sofyalı Bâlî'ye intisabını tezkireler yanında *Şakâyyık* da doğrulamaktadır. Sofyalı

den Nüreddinzâde'ye intisap etmiştir.] ve benzer çizgide şiir söylemeleri bu kişilerin karıştırılmalarında önemli bir etken gibi gözükmüyor. Ancak yine de her ikisinin farklı mahlaslar kullanmaları [Rusûhî Süleymân Rusûhî'yi, Emîr Osmân Hâşimî ise Hâşimî'yi kullanıyor.] ve memleketlerinin farklı oluşu [Rusûhî Sofyalı, Hâşimî ise Sivaslı] bu iki sûfnin tefrikini büyük ölçüde mümkün kılıyor.

Rusûhî'nin karıştırıldığı isimlerden biri de meşhur *Mesnevî* şârihi İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'dir. Bazı kaynaklarda Rusûhî Süleymân Efendi'nin, Usûlî neşvesiyle yazdığı “*Ey ki âlemden haberdârim diyen dünyâ nedir! Bugünün yarını bilmezsin eger dün yâ nedür*” beytiyle başlayan kasidesi sehven Rusûhî Ankaravî'ye ait gösterilmiştir.

1.1.1. Rusûhî'nin müellefâtı

Rusûhî'nin şiirlerine Kınalızâde ve Âşık Çelebi tezkireleri ile birkaç mecmua dışında tesadüf etmek pek mümkün değildir. Tezkirelere yansıyan Rusûhî portresinde ise onun şairliğinden neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Bu sebeple, şair adına tertip edilmiş bir divandan bahsetmek şu an için çok mümkün değildir.

Âşık Çelebi'de Rusûhî'ye ait mahlashânesi olmayan dört beyitlik bir gazel ve şairleri değerlendirdiği mesnevî nazım şekli ile söylenmiş bir manzume karşımıza çıkmaktadır.²³ Kınalızâde'de Rusûhî'nin şiirlerine örnek olarak iki farklı gazele ait dört beyit verilmiştir. Bu dört beyitten ikisi bu yazıya konu olan gazele aittir, diğer iki beyit ise Âşık Çelebi'deki gazelin aynısıdır.²⁴ Gerek Kınalızâde, gerekse Âşık Çelebi'de geçen:

“Bâğ-ı cân içre dikelden kâmet-i bâlânı sen
Nûrdan bir serv olur her kanda salsam sâye ben”

matlalı bu gazel Ahmed Paşa'nın,

“Dün dehânun sırrını sordum mükerrer goncadan
Didi kim yokdur bu râzı açmağa bizde dehen”

Bâlî'nin tercüme-yi halinde Rusûhî'den “Rusûhî Süleymân Halîfe” olarak bahsedilmektedir. Bkz. Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'îkuş-Şakâ'îyk*, nşr. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yay., 1989), s. 521.

23 Âşık Çelebi, s. 1357-1359.

24 Kınalızâde, s. 407-408.

matlâlı 7 beyitlik gazeline bir naziredir.²⁵

Bunların dışında az önce de vurguladığımız “*Ey ki âlemden haberdârim diyen dünyâ nedir/ Bugünün yarını bilmezsin eger dün yâ nedir*” beytiyle başlayan Rusûhî'ye ait bir gazel daha mevcuttur. Sûfiyâne bir üslûba sahip bu gazelin, şerh edilmiş olarak kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.²⁶ Kanaatimizce Rusûhî'ye şöhretini kazandıran metinlerin en önde geleni bu gazeldir. Şiirleri dışında Milli Kütüphane'de “Rusûhî Süleymân” adına kayıtlı rafz u ilhâd ile ilgili iki yapraklık bir risale daha göze çarpmaktadır.²⁷

1.2. Olayın diğer muhatabı: Yûsuf Sinânüddîn Efendi (ö.1581) ve risalesi

Sünbülüyye şeyhlerinden olan Yûsuf Sinânüddîn Efendi (ö.1581) Yanya'da doğmuş, babası Sünbülüyye şeyhlerinden Germiyanlı Yakûb Efendi'nin (ö.1571) İstanbul Davutpaşa'daki bir zaviyeye şeyh olarak tayini üzerine dört yaşında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da zâhiri ilimler tahsilini tamamladıktan sonra bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Şeyh Yakûb Efendi'ye intisap edip ondan icazet almıştır. Babası Şeyh Yakûb Efendi'nin vefatı üzerine Kocamustafapaşa Sünbülüyye Hânkâhî'na şeyh olarak tayin edilmiştir. Padişah III. Murad tarafından şeyhül-harem olarak Medine'ye gönderilmiş, dört yıl görev yaptıktan sonra burada 1581'de vefat etmiştir.²⁸

1.2.1. Risalenin telif tarihi

Yûsuf Sinânüddîn Efendi'yi olayın doğrudan muhatabı kılan Rusûhî'nin gazeline yazdığı *Tadlilü't-Tevîl* adlı risaledir. Süleymâniye nüshasına göre bu risale [h.983/1575]'te Manisa nüshasına göre ise [h.980/1572-73]'te kaleme alınmıştır.²⁹

25 Pervâne b. Abdullâh, *Pervâne Bey Mecmuası*, c. 3, nşr. Kamil Ali Gıynaş, (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2014), s. 157. [zemin şiir nu. 5831; nazire nu. 5858.]

26 Bkz. *Şerh-i Kasîde-yi Rusûhî*, Milli Ktp., 06 Mil Yz A 2581, vr. 148a-153b; krş. Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan 137, vr. 89b-96b.

27 Bkz. Rusûhî Süleymân, *Risâle fi-Hakkı'r-Revâfız*, Milli Ktp., 06 Mil Yz A 5221/3, vr. 54a-55b.

28 Nazif Velikahyaoglu, *Sünbülüyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, (İstanbul: Çağrı Yay., 2000), s. 197-198; Hür Mahmud Yücer, “Sünbülüyye”, *DİA*, 2010, c. 38, s. 137; Öngören, s. 78-79.

29 Yûsuf Sinânüddîn, *Tadlilü't-Tevîl*, Süleymaniye Ktp, Esad Ef. nu. 3689, vr. 1b; Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 2912/8, vr. 111b.

Farklı bu iki kayıt risalenin telif yılı üzerinde de durmayı gerektirmektedir. Esad Efendi nüshasının ferağ kaydına göre, *Tadlilü't-Tevîl*'e 17 Şevvâl akşamında başlanmış ve aynı günün gece yarısına kadar tamamlanmıştır.³⁰ Bu kayıt müellif hattından kopyalandıysa risalenin telif tarihi tam olarak 17 Şevval 983 (19 Ocak 1576) olmaktadır. Manisa nüshasında risalenin telif yahut istinsahına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Üstelik bu nüsha diğerine göre ciddi fark ve eksikler içermektedir. Bu yönüyle bu nüshanın rivayeti olan 980 senesinin bir müstensih tasarrufu olduğu fikri ağırlık kazanmaktadır. *Tadlilü't-Tevîl*'de şair Rusûhî'nin kendi küfrünü tevîl için devrin şeyhülislâmı Ebussuûd Efendi'den bir fetva aldığı yahut Yûsuf Sinânüddîn'in iddiasıyla söylenecek olursa böyle bir fetva uydurup [muhtemelen fetva tartışmasının yaşandığı zaman Ebussuûd Efendi hayatta değildir] Ebussuûd Efendi'ye iftira ettiği vurgulanmaktadır.³¹ O halde reddiye uğramış bu gazel yazıldığında Ebussuûd Efendi hala hayattadır. Ebussuûd Efendi 5 Cemâziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde vefat etmiştir. Şu durumda Rusûhî bu gazeli en geç h.982 (1574) senesi yazında söylemiş olmalıdır ve İstanbul'da büyük yankı uyandıran bu gazele yaklaşık bir buçuk yıl sonra Yûsuf Sinânüddîn tarafından bir reddiye yazılmıştır. Reddiyenin gazelden hemen sonra kaleme alınmayıp aradan belli bir süre geçtiği *Tadlil*'deki:

“fi'l-hakîka câdde-yi hakdan mikdâr-ı ser-i mâ inhirâf itmez erbâb-ı tab'-ı selîm ve ashâb-ı dîn-i mustakîm olan fırka-yı resîdeye lâîk olan bu makûle güftâra mutasaddî olan murdâr u bed-girdârı sengsâr ve yâhud ihrâk bi'n-nâr itdürmek iken müsâmaha vü müsâhelenün sebebi ma'lûmumuz olmaduğundan cigerümüz hûn ve derûnumuz gumûm u hümûm ile meşhûndur.”

şeklindeki kayıtdan anlaşılmaktadır. Buna göre reddiye müellifi dînî akideleri tahfif eden şair Rusûhî'nin ceza görmeyişini büyük bir üzüntü ile karşılamaktadır.³² Görülen o ki Yûsuf Sinânüddîn Efendi büyük yankılar uyandıran gazeli sebebiyle Rusûhî'nin tedibini epeyce beklemiş, böyle bir vaziyet göremeyince bu mühlide haddini bildirmenin kendisine düştüğü fikriyle kaleme sarılmıştır.

Münîri-yi Belgradî tarafından vurgulanan Rusûhî Süleymân'ın, III. Murâd'ın cülusu (22 Aralık 1574) evâylinde İstanbul'dan sürgün edildiği iddiasına göre, Rusûhî'nin gazelini yazması, gazelin reddiye uğraması ve şairin sürgüne gönder-

30 Esad Ef. nu. 3689, vr. 9a.

31 Esad Ef. nu. 3689 vr. 5a; Manisa nüshası, 45 Hk 2912/8, vr. 114a.

32 Yûsuf Sinânüddîn, *Tadlilü't-Tevîl*, Esad Ef. nu. 3689, vr. 7b. [*Tadlilü't-Tevîl*'den yapılan alıntılarda bu nüsha kullanılmış ve bu nüsha “Yûsuf Sinânüddîn” ismiyle tesmiye edilmiştir.]

rilmesi yaklaşık bir buçuk yıl gibi bir sürede cereyan etmiştir. Buradan hareketle olayların sıcağı sıcağına gerçekleştiği söylenebilir. *Tadlîl*'in telif tarihi h.980 olduğu kabul edilecek olursa gazelin söylenmesi, reddiyenin yazılması ve sürgüne gönderiliş süreci yaklaşık dört yıl gibi bir süreye yayılacaktır ki bu süre zarfında olayın güncelliğini kaybedip unutulma ihtimali yüksektir. Neticede Rusûhî'nin gazelini söylediği yılın h.982 ve *Tadlîlü't-Tevîl*'in telifinin de h.983 olduğunu kabul etmek akla yatkın gözükmektedir.

1.3. Reddiyeye uğrayan gazel

Rusûhî'nin bu gazelini yedi beyit şeklinde Münîrî Efendi'nin risalesinde ve iki beyit şeklinde de Kınalızâde tezkiresinde görmekteyiz.³³ Âşık Çelebi tezkiresinde bu gazelden hiç bahsedilmiyor. Bunun sebebinin tezkirenin tamamlandığı tarihten daha sonra gazelin telif edilmesi olarak belirtmiştik. Gölpınarlı eserine gazelin dört beytini kaydetmiş ve bu beyitlerin kaynağını belirtmemiş.³⁴ Gölpınarlı'daki beyitler *Tadlîl*'de de mevcut ve *Tadlîl*'deki beyitlerle Gölpınarlı'nın sunduğu beyitler arasında matla'ın ikinci mısrası dışında fark yok.³⁵ Münîrî risalesindeki gazel ile Gölpınarlı ve *Tadlîl*'deki beyitler arasında ise nüsha farkları var. Şu durumda Gölpınarlı, Rusûhî'nin bu gazelini *Tadlîlü't-Tevîl*'den iktibas etmiş gibi gözüküyor. Gazelin Münîrî Efendi risalesindeki metni şöyledir:

— . — — / — . — — / — . — —

Gizlü gencün lü'lü'-i lâlâsiyam

Şöhre-yi şehrem cihân kâlâsiyam

Kıymetüm iki cihâna sığmadı

Kulzüm-i 'ışkun dürr-i yektâsiyam

Tıfl-ı ebced-hânım olmuşdur melek

33 Kınalızâde tezkiresindeki söz konusu beyitler şunlardır: Kûh-ı dehrün merd-i bî-pervâsiyam/ Deyr-i 'ışkun hem çelîpâpâsiyam; Her ne dirsem Hakk anı eyler hemân/ Şöyle benzer ben anın ağasıyam bkz. Kınalızâde, s. 408.

34 Gölpınarlı'nın iktibas ettiği beyitler şunlardır: Gizlü gencin lü'lü'-i lâlâsiyam/ Şöhre-i aşkım cihân kâlâsiyam; Küntü kenzin remzinin Mevlâsiyam/ Zât-ı bahtın alleme'l-esmâsiyam; Mescid-i aşkın imâmı olmuşam/ Deyr-i aşkın hem çelîpâpâsiyam; Ben ne dersem Hak anı işler hemân/ Şöyle benzer ben anın ağasıyam bkz. Gölpınarlı, s. 74.

35 Gölpınarlı'daki “Şöhre-i aşkım cihân kâlâsiyam” mısrası *Tadlîl*'de “Şöhre-yi şehrem cihân kâlâsiyam” biçiminde. Ayrıca *Tadlîl*'de iki ayrı matla olarak vurgulanan iki beyit Gölpınarlı'da alt alta dizilmiş. bkz. *Tadlîl*, vr.7b.

Bir güzeller müftisi monlâsiyam³⁶
 Anamun karnında anam atası
 Oğlumun oğlın emer lâlâsiyam
 Mescid-i 'ışkun imâmı olmışam
 Ehl-i deyrün hem çelîpâpâsiyam
 Her ne dirsem Hakk anı eyler hemân
 Şöyle benzer ben anun ağasıyam
 Ey **Rusûhî** şem'-i cem'-i 'âlemün
 Bâl u per yakmakda bî-pervâsiyam³⁷

1.4. Sûfînin sûfiyle mücadelesi

Tezkirelerdeki tercüme-yi hâle göre zendeka ve ilhâd isnadıyla hapis yatan Sofyalı Bâlî'nin halifelerinden Rusûhî'nin kendisi gibi medrese kökenli Sünbüliyye şeyhlerinden Yûsuf Sinânüddîn karşısında zor anlar yaşadığı aşıkardır. Yûsuf Sinânüddîn Efendi Rusûhî'yi zındıklık, yalancılık, kâl ehlinden olma, makamından öte kelâm etme ve mukallidlik gibi sözlerle tenkit edip cezalandırılmasını talep etmektedir. Bu amaçla yazdığı risalede hamdele ve salvale kısımlarını müteakiben Rusûhî'yi tavsifen şu satırları okuyoruz:

“bir dâhiye-yi dehyâ ve musîbet-i dîn ü dünyâ ki gulât-ı mutasavvıfadan ve tuğât-ı mutasallifeden bir gül-i nâ-bînâdur zuhûr u Bürûz idüp tarîka-yı enîka-yı meşâyihde a'mâ olmağın şer'at-ı Hazret-i Muhammed Mustafâda [...] bivechinmâ-revâ olmayan nâ-sezâ kelimâtı gûyâ olup beyne'l-avâm işâ'a vü ifşâ eyledi”³⁸

Buna göre Rusûhî hakikat ehli bir sûfi değil, insanları dalalete sürükleyen kör bir şeytandır. Tarikatın acemisidir. Bir hünermiş gibi söylediği şeriata muhalif sözleri (şiirleri) sebebiyle fitne çıkarmaktadır. Kelâmının zahiren küfre, tevil edilince ise hakikate taalluk eden yapısı sebebiyle *zarâfet* ehlinden sayılıp “şâ'ir-i

36 İkinci tef'ilede vezin aksamaktadır.

37 Münîrî-yi Belgradî, *Şerh-i Kaside-i Süleyman*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 19 Hk 668/1(a), vr. 1b. Bu eserin Milli Ktp. nüshasında altı ve yedinci beyitlerin ikinci mısraları “Şöyle **benzerüm** anun ağasıyam/ Bâl u per **ta'mıkda** bî-pervâsiyam” şeklindedir. Bkz. Münîrî-yi Belgradî, *Şerh-i Gazel-i Rusûbî*, Milli Ktp, 06 Mil Yz A 2927/10, vr. 164b. [Münîrî risalesinden yapılacak iktibaslar için Çorum nüshası kullanılmış ve bu risaleyi temsilen sadece “Münîrî” ismi kullanılmıştır.]

38 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 1b-2a.

zarîf” olarak nitelenen Rusûhî'nin bu tür şiirler söylemeyi bir âdet haline getirişi dikkat çekicidir.³⁹ Sünbüliyye şeyhini asıl kızdıran durum ise tarîk-ı meşâyihin a'mâsı olan böyle bir zatın tasavvuf vadisinde âriflik davası gütmesidir.⁴⁰

Yûsuf Sinânüddîn'in risalesinde Rusûhî'nin yanı sıra devrin ileri gelenlerine dolaylı da olsa tenkit vardır. Risalenin telif tarihi kısmında da vurgulandığı üzere Rusûhî, gazelini yazar yazmaz bir cezayla karşılaşmamıştır. Zaten Yûsuf Sinânüddîn Efendi'yi reddiye yazmaya sevk eden amillerden biri de zendeka suçunun cezasız kalmasıdır. Sünbüliyye şeyhi, bir taraftan cezası geciken bu zatın serrinin izalesini yüksek sesle dile getirirken, diğer taraftan “fitne”yi sindirmekle mükellef makamları işlerini yapmaya davet etmektedir:

“fi-hâze'z-zamân zümre-yi müselmânân ve cumhûr-ı ehl-i îmân olan ihvânumuz içinde 'ulemâ-yı dîndârân ve fukahâ-yı perhîzkârân edâmallahu eyyâmehum efendilerümüz vardır ki her biri âsmân-ı şer'âtda bir necm-i hidâyet ve recm-i ehl-i gavâyet olup nûr-ı fetvâ ve fûrûg-ı takvâlarından ehl-i ibâhat u evbâş mânend-i bûm u huffâş göz açmağa kudretleri ve yüze gelecek sûretleri yokdur”⁴¹

Zendeka ve ilhâdı cezasız bırakmayanların medhiyesi olarak okunabilecek bu satırlar Rusûhî türünden zındıklara cezasını kesmeyen makamların gizli bir tenkidi gibi de okunabilir. Zira risalenin sonlarına doğru, Rusûhî şahsında zendeka ve ilhâda gösterilen müsamaha Yûsuf Sinânüddîn'i rahatsız etmiş ve bunun sebebi sorgulamıştır.⁴² Ayrıca ibadetlerle gece gündüz zikredilen Mevlâ'nın bir yarısı

39 Hakikat ve küfür arasında kalmış yahut küfür kokan sözlerin ardına gizlenmiş hikmetler için zarâfet kavramı kullanılmaktadır. Şathiye söylemek bir bakıma zarâfet kast etmektir. Âşık Çelebi ve Latîfî'nin Riyâzî maddesinde bu tür söyleyişlerin zarâfet olarak adlandırıldığını görmekteyiz: “tasavvuf resâ'iline dahî nazar iderdi ve zarâfet kâsîd idüp mahalline göre açık latifeler iderdi.” Âşık Çelebi, s. 1399; “ve zarâfet 'addidüp ilhâd u ibâhata müt'e'allik ba'zı kelîmât ihtiyâr u irtikâb itdüğü ecilden ekser-i nâs mezhebinde vüs'at ve ba'zılar ol sûret-i vüs'ati mahz-ı zarâfet 'add itdi”, Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, nşr. Rıdvan Canım, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000), s. 284.

40 “bir şâ'ir-i zarîf ki hezliyyât u hicviyyât söylemek âdeti ve umûr-ı dîniyyede müsâmaha eylemek tabî'atı iken vâdi-yi tasavvufda da vâ-yı ta'arruf idüp ma'ârif söylerüm diyü tekellûf ü tasallûf üzere **beyt mescid-i 'ışkun imâmı olmışam/ deyr-i 'ışkun hem çelîpâpâstıyam/ ben ne dirsem Hakk anı eyler hemân/ şöyle benzer ben anun agastıyam** didükde...” Yûsuf Sinânüddîn, vr. 3b.

41 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 2b.

42 “bu makûle güftâra mutasaddî olan murdâr u bed-girdârı sengsâr ve yâhud ihrâk bi'n-nâr itdürmek iken müsâmaha vü müsâhelenün sebebi ma'lûmumuz olmadugundan cigerimiz hûn ve derûnumuz gumûm u hümûm ile meşhûndur” Yûsuf Sinânüddîn, vr. 7b.

molla tarafından tahfifine izin verilmesi ulemâ ve fukahâ için iki cihanda bir azap sebebidir.⁴³ Sünbülüyye şeyhine göre tövbe etmek yerine hâlâ sahibi tarafından inatla tevili imkândan hariç bu gazelin korunmaya çalışılması Rusûhî'nin idamını gerektirmektedir. Çünkü bu makûle küfriyyât te'vîlât-ı bâtila ile bihasebi'sş-şer'î'sş-şerîf [Rusûhî] 'afv olunursa kat'â bir kelime-yi küfr kalmaz ki çeke çevire ba'idden ba'id te'vîle kâbil olmaya.⁴⁴ Yani bir bakıma bu sözler de küfür kabul edilmezse, dünyada küfür denebilecek söz kalmayacak, hepsi tevil ile batıldan hakikate tebdil edilecektir. Rusûhî'nin şerrinin izalesi için, “Eğer Allah bazı insanların şerrini bazıları ile önlemeseydi dünyadaki nizam bozulurdu. Lakin Allah alemlere büyük lütuf ve inayet sahibidir.” (Bakara/251) ayet-i kerimesinin hükmü bağlamında hareket eden Yûsuf Sinânüddîn, en azından kendi üzerine düşeni yapmak için harekete geçer ve Rusûhî'nin gazelini cerh eden bir risale yazar. Yûsuf Sinânüddîn, risalesinde Rusûhî'nin oyunlarına gelerek imanlarını şeytana kaptırmamaları konusunda insanları uyarır, onlardan şairin müellefatını ciddiye almamalarını ister.⁴⁵

1.4.1. Rusûhî'nin müdafaası ve Yûsuf Sinânüddîn'in tepkisi

Rusûhî'nin bahsi geçen bu isnatlar karşısında kendini nasıl müdafa ettiğini de *Tadlîl*'deki kayıtlardan anlıyoruz. Bu bağlamda Rusûhî'nin kendini temize çıkarma adına bir fetva aldığı ve gazelini tevil eden bir mektup yazdığı dikkat çekiyor. Rusûhî'ye ilk tepkiler gazelin ortaya çıkışının hemen ardından gelse de şairin tazir ya da hapis gibi herhangi bir ceza almadığı Sünbülüyye şeyhinin risalesinden anlaşılıyor. Buna göre Rusûhî yaygara koparan gazelini söyleyince ilk olarak, ismi risalede zikredilmeyen ehl-i sünnete mensup bir zümre tarafından kınanıp tövbeye davet ediliyor. Ancak Rusûhî tövbe etmek yerine kendini savunuyor ve asıl sıkıntının kelâmı her daim küfre yoran zâhir ulema ve meşâyihinde olduğunu belirtiyor.⁴⁶ Bu zümreleri ise altın ve incinin kıymetini bilmeyip onlara kıymetsiz

43 “pes revâ degüldür ki gice gündüz tâ'at u ibâdet idüp yâ Mevlâ diyü tazarru' u du'â itdügümüz Bârî Te'âlâ Hazretine nev'an tahfif ibhâm u imâ iden kelâm-ı nâ-sezâya rızâ virüp dünyâ ve ukbâda rüsvâ olavuz.” Yûsuf Sinânüddîn, vr. 3b. Yûsuf Sinânüddîn'in bu sözleri yazarken Kadı İyaz'ın *Şifâ-yı Şerîf*'inden büyük ölçüde etkilenmiş gözükmektedir: “Kendisine ibadet ettiğimiz Allah'a sövülür de biz onun intikamını almayız öyle mi? Öyle ise biz kötü kullarız, iyi kullardan değiliz.” Bkz. Kadı İyaz, *Şifâ-i Şerîf*, terc. Naim Erdoğan-Hüseyin S. Erdoğan, (İstanbul: Çile Yayınları, 1977), s. 717.

44 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 8a.

45 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 2a; 4a.

46 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 3b-4a.

bir boncuk muamelesi yapmak, şer pazarında bu incileri eğri büğrü delerek yok fiyatına satmak ve Yûsuf'un güzellik güneşini balçıkla örtmekle suçluyor:

“bu devlet-hâh-ı sâlik-râh dahı nâşiden tahâşî idüp sade-f-i dürer içre bir iki gü-her bahr-ı mescûrda mestûr itmiş idüm piloriler[i] har-mühre sanmışlar râygân buldukları için alçak anlayup bâzâr-ı isâ'etde sarf-ı gıybeti bildükleri gibi almış satmışlar benüm yanumca niçe ekâbirün dürer-i nâ-süftelerini elmâs-ı 'ırzıla eğri büğri delmişler hüsn-i Yûsufi ma'yûb [ile] güneşi balçığıla mahcûb itmişler”⁴⁷

*Tadlîl*deki kayıtlardan Rusûhî'nin kendini temize çıkarmak ve halk indinde itibar elde etmek için bir **mektup** yazarak bunu dönemin önde gelenlerine gönderdiğini Yûsuf Sinânüddîn'in: “*Têvîlât-ı bâtilâsın kendü hatrıyla yazup şarka ve garba 'Aceme ve 'Araba neşr idüp iştihârî ile iftihâr itdükde 'âmme-yi 'avâmm-ı nâs içinde fitne-yi 'azîmeye mü'eddî olup niçe müslimânun küfrine ve meşâyih-i 'ızâma sū'-i zannına bâ'is olduğın yakînen görüp ve bilüp...*” şeklindeki sözlerinden anlıyoruz.⁴⁸ Risalenin devamında ise Rusûhî'nin bu mektubunu Sünbülüyye şeyhine de gönderdiği ortaya çıkıyor.⁴⁹ Sünbülüyye şeyhinin riyakârlık olarak yorumladığı mektup, iki sūfinin arasındaki hesaplaşmanın arka planda bir kin, kırgınlık ya da düşmanlıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığını tahmin konusunda bize ipucu veriyor.⁵⁰ Zira iki sūfinin arasında açıktan bir küskünlük yahut düşmanlık olsa Rusûhî küs olduğu birine mektup göndermeyecektir. Buna istinaden şu an için iki sūfinin arasındaki bu hesaplaşmanın dargınlıktan kaynaklanma ihtimalini göz ardı etmek mantıklı gözüküyor. Bununla birlikte sekiz yapraklık bir risalede Yûsuf Sinânüddîn'in, reddiyeye konu olan Rusûhî'yi ismiyle anmaktan özenle uzak durup şaire bir nevi hınzır muamelesi yapması ve Rusûhî için sarf edilen hakaret dolu kelâmlar Yûsuf Sinânüddîn'in bu zattan pek hoşlanmadığını ortaya koyuyor. Hatta Sinânüddîn Efendi hoşlanmamakla kalmıyor, *Tadlîl*deki:

47 Münîrî, vr. 2a.

48 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 4a.

49 “ol bed-şiretün sûret-i istifâsıdır ki bu hakîr ü fakîre irsâl itmişdür tâ kim fazl u kemâlini göreler ve zamânede bu makûle ârif varımış diyü dâmânına yüz süreler” Yûsuf Sinânüddîn, vr. 4a.

50 Zındıklık ve mühlidlik suçlamalarında öne çıkan iddialardan biri zındıklık cürmünün bir kalkan olarak kullanıldığı ve olayın temel nedeninin taraflar arasındaki çekememezlik yahut düşmanlık olduğudur. Hemen birçok olayda benzeri iddialar dile getirilmiştir. Nadajlı Sarı Abdurrahman Efendi'nin vaziyeti buna bir örnektir. Zira Nadajlı'nın katli, halk arasında Esad Efendi'nin Nadajlı'yı çekememesi olarak yorumlanmıştır: “*Bu bir acib menkabdür Abdurrahmân Efendi'yi Es'ad Efendi ilmen iskât idemeyüp cebren şehid itdürüp bir acâ'ib kaziyedür.*” Bkz. *Nadajlı Menkabsidür*, İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 832, vr. 59b-60a.

“udûl u sikât [güvenilir kişilerin] şehâdetleri oldur ki şer‘an mesâg [câiz] olmayan nesnelere irtikâb eyleye [...] ba‘z-ı eş‘ârında olan hezliyyât u hicviyyâtı ve ba‘z-ı mahallerde kıssa-hân olup nakl itdüğü hikâyâtı ol şehâdet eyleyen sikâta hüccet olmak kâbildür.” satırlarına bakılacak olursa Rusûhî için bazı kişilerden istihbarat topluyor.⁵¹

Rusûhî’ye yöneltilen eleştiriler Rusûhî’nin mektubu için söylenenlerle daha şiddetli bir şekilde bürünüyor. Öyle ki bu mektup henüz çilesini tamamlamamış bir müridi hakikat ile hayal arasında çalkalayıp doğru yoldan saptırır, bir müddeînin eline geçse, tıpkı Rusûhî’nin yaptığı gibi, insanları kandırmak ve onlardan menfaat sağlamak için kullanılabilir:

“mübtedî olan sâlikler ol mektûba nazar itmek câ‘iz degüldür zirâ nazar iden kimesneler şundan hâlî degül yâ tâlib-i sâdık ve yâhud müdde‘î-yi münâfık ola *eger tâlib-i Hakk-ı hakikat* ise henüz tamâm-ı mücâhede itmemiş ve bakıyye-yi evsâf-ı zemîme-yi nefis-i emmâre var iken ol mektûb olan [*o kağıtta yazılmış olan*] merâtib-i ‘âliyye ve tecelliyât-ı sâmiyyeyi görmek ve hıfz itmek ile kuvvet-i muhayyilesi mütekeyyife olup sebep-i safâ-yı meşreb ile hayâlinde ba‘z-ı ahvâl görüp hâl sanup ol makâma kendüyi vâsıl mulâhaza eyler dahı mücâhedesinde fütür ve müşâhedesinde hezâr kusûr var iken magrûr olup derece-yi kemâlden münhat olur ve muhakkıkînün hayâlât-ı sûfiyye diyü zemm ü kadh itdüklere mekr-i ‘azîme ve ‘azâb-ı elîme mübtelâ olur ve *eger müdde‘î görse* habs cibilleti ve sù‘î akîdeti mücebince ol ma‘ârifi sirkat eyleyüp hutâm-ı dünyâya [*dünya malına*] vesîle ve sâde dil olup ehlullâha mâ‘il olan erbâb-ı devleti sayd itmegiçün mü‘evvil-i muhîl gibi hîle ittihâz eyler.”⁵²

Mübtedîleri dalâlete sürükleyebilecek kadar tehlikeli olan bu mektuba Münîrî risalesinin giriş kısmında rastlamaktayız. Her ne kadar risalede bu kısmın Rusûhî mektubu olduğu başlık vs. ile açıkça belirtilmese de bu metnin Rusûhî’ye ait söz konusu mektup olduğu kanaatini destekleyen üç öğeden bahsetmek mümkündür. İlki Münîrî’nin, reddiyeye uğramış gazele dair kendi fikirlerine geçmeden önce sarf ettiği “... *diyü nâzım ‘arz-ı hâlün ihtitâmın böyle dimiş ves-selâm*” şeklindeki cümledir.⁵³ Bu ifadeden “nâzım” ile Rusûhî’nin, “arz-ı hâl” ile de meşhur mektubun kast edildiği açıktır. Münîrî bu cümleden sonra risalesinde gazele dair

51 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b.

52 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6ab.

53 Münîrî, vr. 4b.

fikirlerini ortaya koymaya başlamaktadır. İkincisi *Tadlîl*'de çürütülmeye çalışılan tevillerin hepsi, Mûnîrî risalesinin giriş kısmındaki bu mektupta dile getirilmiştir. Üçüncüsü ise mektubun “birinci tekil şahıs” eki kullanılarak yazılmış olmasıdır ki muhtemelen Mûnîrî, risalesinin girişine aldığı bu kısmı Rusûhî mektubundan kopya etmiştir. Rusûhî'nin kendini savunarak gazelini ne şekilde tevil ettiğini göstermesi açısından bu mektup önemlidir.⁵⁴

Rusûhî'nin kendini kurtarma adına ciddi savunmalarından biri de kelâmının caiz olduğuna dair Ebussuûd Efendi'den aldığı iddia ettiği fetvadır. Sünbülüyye şeyhine göre merhum şeyhülislâmın böyle bir fetva vermesi mümkün değildir. Rusûhî bunu kendinden uydurmaktadır.⁵⁵ Zira Ebussuûd Efendi (ö. 23 Ağustos 1574), gazelin ilk ortaya çıktığı vakitler hayatta olmasına rağmen, muhtemelen Yûsuf Sinânüddîn-Rusûhî kavgasının olduğu zamanlar vefat etmiştir. Dolayısıyla fetvanın sıhhatini şeyhülislâm kanalından sorgulamak mümkün gözükmemektedir. Rusûhî'nin, Ebussuûd Efendi'den gazelin caizliğine dair aldığı iddia ettiği fetva *Tadlîl*'de şöyledir:

“pes ‘ulemâ-yı ‘ızâm hıdmetlerinde niçe müddet fûnûn-ı ‘adîdeye müştagil olup fenleri mutâla‘asında kemâl-i istikâmet ile müselleme ba‘dehû tarîk-ı tasavvufda meşâyih-i kirâm hıdmetine vâsıl olup cemî‘-i evzâ‘ u etvârî şer‘-i şerîfe tamâm

54 Mektubun metni bu yazının “ek” kısmında sunulmuştur.

55 “hattâ şeyhu’l-islâm müftiyyü’l-enâm hazretlerine dahî istiftâ itdürüp te’vîlât u tevcihâtumî arz eyledüm nesne lâzım gelmez diyü cevâb-ı şerîf virmişdür diyü *hâşâ ve kellâ iftirâ idüp...*” Yûsuf Sinânüddîn, vr. 4a. “ol nâdân-ı adimü’l-vidcânun kendü eliyile yüzi gibi karalayup bu hakîre gönderdüğü sûret-i fetvâ-yı bî-fehvâsıdır ki *şeyhu’l-islâma iftirâ idüp kizbe ictirâ itmîşdür.*” Yûsuf Sinânüddîn, vr. 5a. Benzeri bir iddia Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi için de dile getirilmiştir. İddiaya göre Zenbilli, sûflerin devran ile zikretmesine karşı çıkmamış, hatta bunu desteklemiştir. Bu hususta müsbet fetvalar vermiş ve bir de risale yazmıştır. Lakin Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi’ye göre bu risale Zenbilli’ye ait değildir. Sûfler tarafından kasıtlı olarak ona nisbet edilmektedir. Bkz. Öngören, s. 369-370. Krş. Mehmet Gel, “XVI. Yüzyıl “Lahn ve Teganni” Tartışmalarına Dâir Bir Muammânın Çözümüne Doğru: “el-Kavlü’l-Vasî”in Müellifi İbn Bahâeddîn mi?”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 35, 2015, (dipnot. 19) s. 7. Ebussuûd Efendi hayattayken de birileri Musâhib Celâl’in için kendisinin adını kullanarak fetvâlar tertip etmiştir. İddiaya göre Musâhib Celâl, dinî akideleri ve ulemâyı hedef alan edep dışı bir manzume yazmış ve Ebussuûd Efendi bununla ilgili fetvâlar kaleme almıştır. Şeyhülislâmın bu fetvâları bir mektup ile Sultan II. Selim’e arz edilmiştir. Ebussuûd Efendi, bu mektup ve fetvâlarla ilgisinin olmadığını, bunu kimin sunduğunu veya sunduğunu bilmediğini söylemiş ve durumdan şikâyetçi olmuştur. Bkz. Abdülkadir Dağlar, *Türkçe Mektupları Işığında Ebussuûd Efendi’nin Beşerî Münâsebetleri*, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013) s. 305-306.

mutâbık olan Zeyd-i mutasavvıfa mesâfe-yi ba'ideden su'âl iden sâlike cevâb sadedinde **beyt** *ben ne dirsem Hakk anı işler hemân / şöyle benzer ben anun ağası-yam* diyüp ve lâkin (آنى) 'dan murâd ân-ı zamân olup cüzv-i zamân olsa *ben ne dirsem Hakk ânı eyler* ya'nî hemân ol sâ'at eyler ya'nî fi'li kavlüme mukârin eyler şöyle benzer ben ânun ya'nî ol vaktün **ağası** ya'nî abd-ı hâssıyam diyü sûfi-yi ibnü'l-vakt idüğine işâret ve ef'âli mukayyed bi'z-zamân olandan kinâyet olsa ve yâhud ihtiyâr-ı cüzvî mes'elesine tenbîh olunup ben ne dirsem ya'nî ben ihtiyâr-ı cüzvîmi neye sarf idersem 'âdetullâh anı halk idivirmekdür diyü ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebine işâret olsa ve yâhud 'ilm ma'lûma tâbî' mes'alesi ki beyne'l-'ulemâ şâyi'dür ma'lûmun 'âlimde eserini takrîr ve kuvvet-i te'sîrden ta'bîr idüp şeyhun *المعلوم اثرى العالم فماعلم الحق الاماكان فى عين المعلوم* didüğü üzere isti'dâd-ı ma'lûm 'âlimde idüğine tenbîh olunup irâdet kadere kader kazâya kazâ 'ilme 'ilm ma'lûma tâbî' mes'alesi üzere **ağa** 'ibâretine cür'et olunup edât-ı teşbîh ile îrâd olunup nihâyet havâsdan olmak iddi'â itmiş olsa ve yâhud *Hakk* kelâmın sıfatı olup anun zamîri kâ'ilün şeyhine râcî' olup ben ne dirsem Hakk ya'nî kelâm-ı Hakk-ı şeyh anı işler şöyle benzer ben şeyhun ağası ya'nî 'abd-ı hâssıyam diyü şeyhinün kelâm-ı Hakka kemâl-i itibâ'ından ta'bîr itmiş ola 'ale'l-husus bu gazelün matla'ı Habîbullâh vasfında olup yanındaki beytler insân-ı kâmil vasfında tertib olunup *لَا يَزَالُ الْعَبْدَى يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوْافِلِ حَتَّىٰ أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ* وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ⁵⁶ muktezâsınca *وَيَدَهُ فَبِي سَمْعٍ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يُبْطِشُ* وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ⁵⁷ muktezâsınca *أَنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ*⁵⁸ ma'nâsında olan riyâsetler üzere kurb-ı ma'hûd maksûd olup pâd-şâhun ağaları kulları olduğın takrîr itmiş olsa dâmen-i 'ismetini dest-i ta'addîden halâs u menâsa mecâl olur mı beyân buyurılıp müsâb olına **el-cevâb** Allâhu a'lem olur⁵⁹

56 "Kulum bana nafîle ibadetlerle devamlı yaklaşır, sonunda ben de onu severim. Bir kere kulumu sevince artık onun işiten kulağı, gören gözü ve tutan eli olurum." [Bu rivayet farklı iki hadisten müteşekkildir. Ebû Hureyre'nin rivayeti şu şekildedir: "فَإِذَا: بِالنَّوْافِلِ حَتَّىٰ أَحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ" / "Kulum bana nafîle ibadetler ile yaklaşır, sonunda onu severim. Ben kendisini sevince işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum." Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ İbn Şeref en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi*, trc: Salih Uçan, (İstanbul: Arslan Yay., 1989), s. 363, hadis nu. 390. "فَبِي سَمْعٍ وَبِي يُبْطِشُ" / "Benimle işitir, benimle görür." el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl* 3/81.]

57 "(Ey Resûlüm) attığın vakit sen atmadın, lakin Allah attı." Enfâl 17.

58 "Ben yeryüzünde [bir halife] yaratacağım." Bakara 30.

59 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 4b-5a.

Fetvada Rusûhî'nin dolaylı yoldan kendini ve şiirini müdafaa edişi de göze çarpmaktadır. Fetvanın *mes'ele* kısmından şairin uzun yıllar ulema hizmetinde bulunup zahirî ilimleri tahsile çabaladığı ve sonrasında tasavvufa adım attığı anlaşılıyor. Sûfiyâne bir tarz benimseyen şair, heterodoks dervişlerden farkını ortaya koymak için “cemî'-i evzâ' u etvârî”nin şeriata tamamen uygun olduğunu vurguluyor. Bir nevi tarikatının şerriatsız olmadığını dile getiriyor. Şiirin müdafaasına gelince, Rusûhî bahsi geçen şiiri Ebussuûd Efendi'ye doğrudan yönelterek altıncı beyitteki **ağa** ibaresinin şer'an caiz olup olmadığını sormak yerine beyitle kasdettiklerini sıralıyor ve beyti şerh ü tevil ediyor. Bu teville istinaden şeyhülislâmdan icazet alıyor. Rusûhî'nin kendi ahvalini tamamen şeriata mutabık olarak tasvir etmesi Yûsuf Sinânüddîn'i öfkelenendiriyor. Sinânüddîn Efendi, *Tadlîl*'in ilerleyen kısımlarında “müsteftî-yi mesfûr” terkibiyle andığı Rusûhî'yi şeriata muhalif çevrelere karışmak, kibirlilik ve ilhada bulaşmakla suçluyor:

“müsteftî-yi mesfûr gurûr ile kendüyi medh idüp cemî'-i aqvâl ü ef'âli şer'-i şerîfe tamâm muvâfık dimesi Hak celle ve 'alânun “فَلَا تُرْكُوا أَنْفُسَكُمْ”⁶⁰ diyü buyurdığı nehy-i İlähiye muhâlif olduğundan mâ'adâ nefsinde hılâf vâkı'dur ekser-i evkâtı ehl-i hevâ ihtilâtıyla güzerân idüp ba'z-ı mecâlisde isti'mâl olunan menâhî vü melâhiden ictinâb [itmezdi]”⁶¹

1.4.2. İlk hücum: Şeriata aykırılık

Yûsuf Sinânüddîn ile Rusûhî hesaplaşmasının en temel noktası şeriata aykırılık olarak gözüktüyor. Zâhir ehli ile bâtının, sûfî ile zâhidin ve tarikat ehli ile şeriatın mücadelesi şeklinde defalarca tezahür eden bu hesaplaşmalara ehl-i tarikın, tarikatı şeriatın üstün görmesi zemin hazırlıyor. Bazı sûfiler tarafından *şeriatın özü* yahut *şeriat ötesinde bir safha* olarak yorumlanan *tarikât* her durumda da şeriat üstü bir makam olarak görülüyor. Ancak bu fikrin tüm tarikat ehli için genel geçer olduğunu söylemek zordur. Tarikata karşı sünnet ve şeriatı öne çıkaranlar da olmuştur ki Nakşbendilik bu bağlamda öncüdür. Özellikle Nakşî silsileden Sirhindî, şeriatın tarikat için elzemliğini tafsilatlı ve sistematik olarak ele almıştır. Bu noktada tasavvufî amele eşlik eden tüm keşfi ve vecdî tecrübeler yalnızca sünnete bağlılık ve şeriatı idrak ile anlam kazanmaktadır. Sirhindî'nin

60 “Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın, övünüp durmayın.” Necm 32.

61 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b.

bu sözleri ile meyvenin kabuğu olarak tasavvur edilen şeriat ile meyvenin asıl kıymetli kısmı yani özü olarak tasavvur edilen tarikat yer değiştirmekte ve tarikat, şeriatın hizmetkârı olmaktadır.⁶²

Rusûhî'nin kendini temize çıkarma ya da [Sünbüliyye şeyhinin iddiasıyla] itibar kazanma adına yazdığı mektuba dair sözleri hatırlanacak olursa Yûsuf Sinânüddîn'in en baştan beri Rusûhî'yi sünnete uymamakla itham ettiği rahatça görülür. Rusûhî'nin kendini savunmak için sarf ettiği *evvelden beri meşâyihin sözlerinin ulemâ-yı rüsûm [zâhir uleması] katında küfür olarak addedildiği* şeklindeki savunmasını çürütmek adına *Tadlîl*'de tarikat için şeriatın önemini vurgulayan prestijli sûflerin beyanlarını okuyoruz:

“tarîk-ı Hakkun ustâdı Hazret-i Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (ks.) buyurur bizüm mezhebümüz usûl-i kitâbet ve sünnet ile mukayyeddür kavlinde ve fi'inde iktifâ-yı Resûl-i Hudâ itmeyen kimesneye bâb-ı âlî cenâb-ı hakikat mesdûd olup kurb-ı Hazretten matrûd u müb'addur bin yıl mücâhede dahı iderse müşâhededen dür u mehcûrdur şeyh-ı ma'nevî vü sûrî Ebu'l-Huseyn-i Nûrî (ks.) buyurur bir kimesneyi görsen ki hâl da'vâ ider eger zevâhir-i şer'â muhâlif ise zinhâr karîb olma mübtedî'dür kâşif-i her râz Ebû Sa'îd-i Harrâz buyurur her bâtın ki zâhire muhâlif ola bâtıldur bâtın degüldür mâni'-i vesvâs-ı hannâs Şeyh Ebu'l-'Abbâs buyurur lisân-ı bâtın oldur ki hükm-i zâhiri aslâ tagyîr itmeye müstağrak-ı eyâdi-yi hâdî Şeyh Ebu'l-Kâsım-ı Nasrâbâdî buyurur asl-ı tasavvuf kitâb ve sünnete mülâzemet ve âdâb-ı şerî'ata müdâvemetdür vâris-i ilm-i nebî Şeyh Muhyiddînü'l-'Arabî (ks.) buyurur her hakikat ki anı şerî'at reddeyleye zendakadur şerî'atı kâmil olmayanun tarîkatı dahı yokdur harem-i muhterem[de] *Futûhât*'ı tahrîr iderken ba'zı vâridâtı kırk kerre kitâb ve sünnete tatbîk itmeyince kayd-ı kitâbete getirmezidüm Şeyh Ebu'l-Kâsım-ı Kuşeyrî (ks.) buyurur ki cemî'-i meşâyih ittifâk itmişlerdür ki ta'zîm-i zevâhir-i şer'â vâcibdür tarîk-ı riyâzete sülûk iden tâlib-i Hakka lâzımdur

62 Hamid Algar, *Nakşibendilik*, (İstanbul: İnsan Yay., 2012), s. 37-38. Sirhindî'nin, müridi Hacı Lahorî'ye yazdığı mektupta şeriat-tarikat dengesi şöyle ifade edilmiştir: “Şeriat üç kısımdan mürekkeptir: ilim, amel ve ihlâs. Bu üçü mevcut olup gerçekleştirilmedikçe şeriatın ifa edildiği söylenemez. Şeriat ifa edildiğinde Allah'ın (c.c) rızası gerçekleşir iki dünya ve ahiretteki saadetin tüm biçimlerinden daha üstündür... Şeriat hem dünya, hem de ahiretteki tüm saadetlerin teminatıdır ve insan için şeriatın gayrı ihtiyaç duyacağı herhangi bir nesne bulunmamaktadır... Tasavvuh ehlini toplumun diğer kısmından ayıran diğer tarikat, şeriatın hizmetkârıdır ve onun üçüncü unsuru olan ihlâsın kemâle erdirilmesi vazifesini görür. Tarikata ulaşmanın amacı şeriata ilave bir şeyler oluşturmak değil, sadece şeriatın kemâlidir... Manevî halleri ve cezbe anlarını bu yolun amaçları arasında hayal eden ve keşfi tecrübenin bu yolun amaçlarından olduğunu varsayan o basireti kır kimseler, kaçınılmaz olarak kuruntu ve hayalin hapsine kapılacaklar ve şeriatın mükemmelliklerinden mahrum kalacaklardır.” Bkz. Algar, s. 38.

RUSÛHÎ'NİN KUŞ DİLİYLE BİR GAZELİ VE
YÛSUF SİNÂNÜDDİN İLE MÛNİRÎ'NİN ŞAİRE REDDİYESİ

ki sünnete mutâba'at ve âdâba mülâzemet eyleye şol kimesne ki kavlinde ve fi'linde vera' u takvâ bârî zâhir-i fetvâ ile mukayyed olmaya dâll ü mudıldür tarîk-ı Hakka muhıldür iki cihânda meftûn ve 'azâb-ı elîme makrûndur"⁶³

Bu tarz beyanların tek bir şeyin altını çizdiği ortadadır. Tarikat, şeriatsız olmaz. Şeriata muhalefet tarikata muhalefet demektir. Sünnet ve şeriata uymayan bir kişi kendisinde meydana gelen batılı hakikat zannedip batını arzularken batıla saplanır.⁶⁴ Sinânüddîn Efendi, ünlü sûfîlerin sözlerini tafsilatıyla verme sebebini meşâyih-i kibâr ile ehl-i dalâlin hallerini ortaya koymak olarak belirtir. Çünkü ona göre sapkın sûfîler gerek hakiki sûfîlere gerekse ulemaya iftira etmekten çekinmez, ayrıca hakiki sûfîlerin hiçbirinden şer'an küfür sadır olmaz.⁶⁵

Rusûhî için diğer darbe, şairin marifet kasdıyla söylemiş olduğu iddia edilen sözleridir. Genel anlamda, şairin müellefâtı içerisinde yer alan bu tarz sözlerin amacı Sinânüddîn'e göre Rusûhî'nin *batıl mezhebini* takviye çabasından başka bir şey değildir. İlhâd ile suçlananlar için bu yöntemin oldukça kullanışlı olduğu söylenebilir. Bunun bir örneğini Latîfi tezkiresinden okumak mümkündür. Tezkireye göre Temennâyî ve Kâşifî adlı iki sûfî şair batıl mezheplerini hak göstermek için eğri sözlerini çeşitli din ulularının sözleriyle takviyeye çalışmıştır.⁶⁶ Yûsuf Sinânüddîn'in vurgularına bakılacak olursa Rusûhî de bu kullanışlı yöntemi benimsemiş gözüküyor: "*Takviyet-i mezheb-i bâtlı için nakl itdügi kelâm ki نحن قوم بحرم النظرى كتبنا kavlidür kimün kelâmı idügi ma'lûmumuz olmayup ve ile'l-ân kürüb-i meşâyih-i mu'teberede görülmüş ve işidilmiş nesne degüldür.*"⁶⁷ Yûsuf Sinânüddîn'e göre Rusûhî'nin ünlü sûfîlerden iktibas ettiği, mevzuyu ulemâ-meşâyih çekişmesiymiş gibi gösteren bu sözü sahih değildir, sahihse bile Rusûhî bu kelâmın manasından gafildir. Zira Rusûhî tarafından: "*Biz bir bölük tâyifeyüz ki mü'ellefât u musannefâtumuz şer'an küfr 'addolınan akvâl ile meşhûne ve ilhâd u zendekaya delâlet ider elfâza makrûnedür nazar iden kimesne müllhid ü zındik olmak lâzım gelür imdi bizüm kitâblarumuzu nazar itmek harâmdur.*" şeklinde izah edilen bu

63 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 5b.

64 Yûsuf Sinânüddîn Efendi batılı batın zannedenlere örnek olarak ise Şeyh Bedreddîn ile Hurûfîleri gösteriyor. Buna göre Hurûfîler "hayâl"i "hâl" zannederek manayı bir köşeye atmışlar ve şekle takılarak özü ihmal etmişler. bkz. Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6a.

65 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6a. [Sinâneddin Efendi bunları söylerken şatihyeleri ile ün salmış Bâyezîd-i Bistâmî gibi birçok sûfîyi hesaba katmamış gözüküyor.]

66 Latîfi, s. 201.

67 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6a.

iktibas Sinânüddîn tarafından tenkit edilmekte ve Rusûhî meşâyih kelâmının zâhirinden dahi habersiz tasvir edilmektedir.⁶⁸

1.4.3. İkinci hücum: gazelin cerhi

Üzerinde ciddi tartışmalar olan bu gazel, matla'ın "Habîbullâh medhinde" olduğu, dikkat çekici beyitlerden olan "*Mescid-i 'ışkun imâmı olmuşam / Ehl-i deyrün hem çelîpâpâsıyam*" beytinin "insân-ı kâmil" vasfında söylendiği ve gazelin en çok tepki çeken beyti olan "*Her ne dirsem Hakk anı eyler hemân / Şöyle benzer ben anun ağasıyam*" beytindeki ağadan kastın ise "kul yahut hizmetkâr" olduğu şeklinde Rusûhî tarafından şerh ü tevil edilmiştir.⁶⁹

Yûsuf Sinânüddîn Efendi, gazelin reddiyesine ilk olarak Rusûhî'nin "insân-ı kâmil" vasfında olduğunu iddia ettiği beyitten başlamıştır. Sinânüddîn'e göre bu beyt insân-ı kâmil'in tavsifini yapmaktan çok uzaktır. Rusûhî bu iddiayı kendi küfrüne kılıf için ortaya atmıştır. Rusûhî'nin insân-ı kâmillik iddiasına karşın, Sünbüliyye şeyhi şairi papazlık [çelîpâpâsıyam] ile itham etmektedir:

"sûrete getürmekden havf idüp insân-ı kâmil vasfında diyü bir kizb dahı itmişdür insân-ı kâmil vasfında didügi beyti budur **beyt** '*Mescid-i 'ışkun imâmı olmuşam / Deyr-i 'ışkun hem çelîpâpâsıyam* gerçi bâtulun murâdı *çelîpâ ayağıyam*' dimekdür ve lâkin ol ma'nâyı ifade gerçekden murâdı olsa deyr-i 'ışkun dimeyüp deyr-i 'ışkda demek gerek idi deyr-i 'ışkun diyicek kilisâ pâpâsıyam dimegi ziyâdece kasd idüp ibhâm degül bitarîki'l-mantük murâd idinmişdür zîrâ mescidün imâmı mukâbelesinde îrâd idicek pâpâsluk mukarrer murâdı olur ve yâhud çelîpâ-pâs vasf-ı terkîbî olup hâfız-ı çelîpâ demek ola yine pâpâsluk mukarrer[dür] lâcerem sevk-i kahr-ı İlâhîyi gör ki mukaddemâ bu beyti diyüp kendü küfrine mu'terif ol[ur]"⁷⁰

68 "hâşâ ve kellâ mü'evvil-i câhil kelimât-ı meşâyihun zâhirinden dahı gâfil olup hâtib-i leyl gibi 'ale'l'-amyâ şundan bundan derüp çatduğı zehârifî ma'ârif zan itdügine ve tarîk-ı zîg u dalâla gîtdüğüne bu akl-ı 'akîmi ve fehm-i sakîmi delîl-i kavîdür belki ol kelâmun ma'nâ-yı sahîhi dimekdür ki biz bir bölük kavmüz ki hâlet-i istigrâkumuzda vâkı' olan ezvâk ve mevâcîd ve levâmî'-i esrâr-ı tevîhîd gâhî bi'z-zarûre nefse-yi masdûr gibi butûndan zuhûr ve kümûndan bürûz u sudûr itmek takâzâ idüp mastûr olur." Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6a.

69 Rusûhî'nin kendi gazelinesi şerhi için ek kısmındaki mektuba bakılabilir.

70 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b. [Sinaneddîn'e göre, Rusûhî'nin şath olarak tesmiye edilen bu tarz şiirler söylemesinde pratik bir fayda da söz konusudur. Rusûhî şöhretini artırıp "erbâb-ı devlete"

Pâ “ayak” ve *çelîpâ* “haç, put, bükümlü çizgi, kâkül ve İncil rahlesi” anlamlarına geldiğinden “çelîpâ-pâ”sı ile *çelîpânın ayağı* kast ediliyor.⁷¹ Ancak Yûsuf Sinânüddîn bu ibarenin çelîpâ ayağı olarak anlaşılabilmesi için ikinci mısranın “deyr-i ‘ışkda” şeklinde olması gerektiğini iddia ediyor. Aksi takdirde ibare çelîpâpâsıyam biçimine dönüşecektir. Yazmalarda cîm ve çîm harflerinin birbirlerinin yerine kullanımları göz önüne alınacak olursa “çeli” “celî” olarak da yorumlanacak ve beyit, “Aşk mescidinin imamı olmuşum, aşk kilisesinin celî/seçkin bir papazıyım.” biçiminde anlaşılacaktır. Ayrıca Sinânüddîn Efendi firarî şairi iki mısranın müteakibiyyetinden hareketle de kilise papazı yapıyor: *Mescid-i aşkın imamı olunuyorsa deyr-i aşkın da papazı olunur*. Sinânüddîn’in diğer iddiası ise bu ibarenin “çelîpâ-pâs” şeklinde vaf-ı terkîbî kabul edilip “hâfız-ı çelîpâ” yani haç muhafazacısı anlamında kullanılabileceğidir ki neticede Rusûhî için tüm yollar “insân-ı kâmil”e değil kilise papazlığına çıkmaktadır.⁷²

Gazelin en çok patırtı koparan beytinin altıncı beyit olduğu âşikâr. Burada ki “ağa” kelimesi beytin tevîlini epeyce zorlaştırmış gözüküyor. Rusûhî bu beytin tevîli için farklı iddialarda bulunuyor ki ilki **anî** (انئ) demekten kastın “**ân-ı zamânî**” olduğu iddiası. Şu durumda beyitteki “o” zamiri *vakit* anlamıyla “ân”a tevîl edilmiş oluyor. Yûsuf Sinânüddîn şairin bu beyte dair dile getirdiği teviller için şunları söylüyor:

yaklaşma ve bu sayede ehlullâha mâ’îl olan “erbâb-ı devleti sayd etme” hevesindedir.] Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b.

71 Mehmet Kanar, *Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yay., 2012), s. 405.

72 Aslında divan şiiri ve sûfi terminolojisinde bu türden benzetmeler epeyce kullanılmış ve çok da tepki uyandırmamıştır. Genelde sembolik bir anlam ifade eden deyr, büt, harâbât, mey, meyhane, pîr-i muğân gibi birçok kelimenin kasıtlarının farklı olduğu sürekli dile getirilmiştir. Söz gelimi beyitte geçen “deyr-i ‘ışk” için söylenenler şöyledir: “...keyfiyet-i ‘ışk ile şûriş-i câm-ı cezbe ile âşıkları meczûb itmeğın her biri mestâne elkâblar ve ferzâne esmâlar itlâk idüp ba’zı pîr-i muğân ve ba’zılar pîr-i hammâr ve ba’zılar pîr-i harâbât ve ba’zı **deyr-i ‘ışk** ve ba’zılar humhâne-yi vahdet dirler. *Her hâletde bir ismile müsemmâ iderler ehlullâh yanında ma’zûr u mabûl.*” İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliğinin Kaynaklarından Abdurrahman El-Askerî’nin Mir’âtü’l-İşkî*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2003), s. 164. Ayrıca “deyr” için Ethem Cebecioğlu şunları kaydetmektedir: “Arapça manastır demektir. Tasavvufî olarak şu anlamı ifade eder: İnsanlık âlemi. Düveyre: Zâviye. Deyr-i muğân: Mecûsî rahiplerinin ibadethanesi, muğların mabedi. Bu ifade, tasavvufî olarak arif ve evliya toplantısı anlamındadır.” Cebecioğlu, s. 167. Yûsuf Sinânüddîn’in bunlardan haberi olmadığını düşünmek imkânsız. Anlaşıyor ki terimlerin sembolik anlamlarını öne sürmek yerine zâhirî anlamlarını konuşmak Sinânüddîn’in daha çok hesabına geliyor ve Rusûhî ile bu bağlamda bir hesaplama zemini tesis ediyor.

“zîrâ bu makûle kelâm-ı küfr-hıtâm ehl-i İslâmdan sâdır olmak muhâldür hâne-yi îmânını esâsından vîrân eyleyen beytün tevcîhinde birkaç vech ki yazılmış-
dur cümlesi fâsiddür *evvelâ anı* demekden murâdum ân-ı zamânîdür demek ne
makûle vâhî sözdür beyt nâ-mevzûn olmak kabâhati tursun iki mısra‘ biri birine
merbût olmaz zâhir budur ki *hakdan* murâdı Allâh tebâreke ve te‘âlâ celle ve
alâdur *ben ne dirsem Allâh Te‘âlâ aslâ sözümi reddeylemez ve murâdı te‘hîre ko-
maz* diyü kâzib da‘vâ itdükden sonra *şöyle benzer ben ol vaktün ağası ya‘ni ‘abd-ı
hâssıyam* demek ne asl avurt savurtur.”⁷³

“O” zamirini vakit anlamıyla “ân”a tevil etmek, Sinânüddîn Efendi’nin de belirttiği üzere, teknik anlamda Rusûhî’nin aleyhine, terminolojik anlamda ise Rusûhî’nin lehine gözükmektedir. Teknik olarak Rusûhî’yi zorda bırakan durum her iki mısradan da geçen “ân” kelimesinin gazelin veznini ikinci tefilelerde aksatmasıdır ki Yûsuf Sinânüddîn bu durumu “beyt nâ-mevzûn olmak kabâhati şöyle dursun” sözleriyle ortaya koymaktadır.⁷⁴ Acaba o zamirini vakit anlamıyla “ân”a tevil etmekten Rusûhî nasıl bir kâr sağlamaktadır? Bu soruya cevap için sûflerin *vakit* (ân) ile neyi kast ettiklerine bakmak yerinde olacaktır.

Sühreverdî’den “vakit” kavramına dair şunları okumaktayız: *Vakitten* mak-
sat kula hakim olan şeydir. *Vakitle* kulun irâde ve gayreti dışında üzerine hü-
cum eden *hâller* kast edilir. Bunlar onda istediği gibi tasarruf eder ve kişi *hâllerin*
hükmü altında kalır. Bu yüzden *Filan kimse vaktin hükmü altındadır.*’ denilir.
Bu sözün manası kulun kendi iradesinden alınıp Hak ile beraber olması demek-
tir.⁷⁵ Bunun yanında sûfiye *ânın çocuğu* (ibnü’l-vakt), yani kendini tamamen
âna veren kişi denmiştir. Buna göre ibnü’l-vakt olan sûfi manevî hâlleri tecrübe
eder, irade ve hürriyetini işe katmadan İlâhî tecellîye teslim olur.⁷⁶ Rusûhî vezin
kusuru pahasına “ân”a sarılarak “ibnü’l-vakt”e atıfta bulunmakta ve bu sayede
zındıklık töhmetinden kurtulmaya çalışmaktadır. Ancak Yûsuf Sinânüddîn, bu
beyitte *ibnü’l-vakte* işaretle bulunduğu iddiasına itirazda bulunmak suretiyle
Rusûhî’nin, tabir caizse, ibnü’l-vakt olmanın nimetlerinden faydalanmasını en-
gellemek istemektedir:

73 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b.

74 Ben ne dirsem/Hakk ânı iş/ler hemân // Şöyle benzer/ben ânun a/ğasıyam [Bu tasarruf sonuncuda beytin vezni olan “Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün”e göre her iki mısrasında ikinci tefilesinde zihaf gerekecektir.]

75 Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları: Avârifü’l-Meârif Tercemesi*, nşr. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (İstanbul: Vefa Yay., 1990), s.657-658; krş. Kadir Özköse, “İbnü’l-Vakt ya da Ebu’l-Vakt Olabilmek”, *Sûfi Perspektif*, 64, 2006, ss. 22-25.

76 Kadir Özköse, s. 23.

RUSÛHÎ'NİN KUŞ DİLİYLE BİR GAZELİ VE
YÛSUF SİNÂNÜDDİN İLE MÛNİRÎ'NİN ŞAİRE REDDİYESİ

“sûfi-yi ibnül-vakt demek vakt oğlu demek degüldür ki oğul demek câ'iz olıcak kul demek ve dahı ağa demek dahı câ'iz ola ebu's-su'üd ve ebu'l-fazl dimegi su'üd babası ve fazl babası demek zannider gibi bu idrâk-i fâsid ve fehmi-kâsid ile 'ulemâ-yı 'izâm yanlarında istikâmet-i mutâla'a da'vâ itdügi garîb temâşâdur.”⁷⁷

Beytin ilk mısrasını *ibnül-vakt* ile açıklayan Rusûhî ikinciye, “Pâdşâhun ağaları kulları olduğın takrîr itmiş olsa...” sözleriyle açıklamaya çalışıyor. Böylece beyit, Hakk'ın ağasıym şeklindeki bir anlamdan ânun ağası yani *ânun(vaktin) kuluyum* yahut *onun kuluyum* şeklindeki bir anlama dönmüş oluyor. Şairin iddialarını inandırıcı bulmayan Yûsuf Sinânüddîn, Rusûhî'nin ilk mısra için söylediği “[burada] *ihtiyâr-ı cüzvî me'selesine tenbîh olunup ben ne dirsem ya'nî ben ihtiyâr-ı cüzvîmi neye sarf idersem 'âdetullâh anı halk idivirmekdür diyü ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebine işâret olsa*” tarzındaki sözlerini kabul edilebilir bulmasına rağmen, ikinci mısradaki *ağa* kelimesiyle Rusûhî'yi vurmaya çalışıyor: “*Sânîyen ihtiyâr-ı cüzvî me'selesine tenbîh olmak mısra'-ı evvelden çeke çevire çıksa kâbildür fe-ammâ mısra'-ı sâniide olan ağasını kanda saklar ola asl hod gavgâ ağadadır*” dedikten sonra Rusûhî'nin *ağayı* “kul”a tevilini mantıksız bulur. Zira padişahın, kulların her isteğini yerine getirip kullarının sözünden çıkmaması çok mantıklı gözükmemektedir:

“pâd-şâhun ağaları ne'am kullarıdır ve lâkin kullar her ne dirse pâd-şâhlar anı işler demek 'abes sözdür fulân kimesne bana aslâ ve kat'â muhâlefet idüp kelâmumı reddeylemez her ne dirsem elbette işler güyâ ki ben anun ağasıyam dimegün ma'nâsın ekyes-i nâsdan fehmi ider kimesne bulunmayup bi'z-zarûrî tehfîm-i halk için şerh ü beyâna muhtâc oldum dimek ister hayfâ ve dirîgâ ne günlere kalduk”⁷⁸

Tadlîl'deki bu iktibastan, Rusûhî'nin en az gazeli kadar tenkit edilen mektubunu neden yazdığını bizzat kendisinden öğrenmiş oluyoruz. Sünbülüyye şeyhine göre sahibine itibar kazandırma dışında bir amacı olmayan bu mektup, Rusûhî'ye göre bir zarurete istinaden kaleme alınmıştır ki o zaruret, muammâ-vârî bir üslûba sahip bu gazelin şifrelerinin, yine kendisi tarafından çözülmesi ihtiyacıdır. Yani Rusûhî gazeli şerhe mecbur kaldığı için bir mektup kaleme almıştır. Rusûhî tercih ettiği, kavranması pek de kolay olmayan *üst perdeden bu üslûbu* [ta'miye ve elgâzi], kullanımına gerekçe olarak “tarîkını ağyârdan setr etme”yi göstermektedir.

77 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b.

78 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 7b.

Ancak Sünbülüye şeyhi, Rusûhî'nin izahını bir bahane olarak görmüş ve şairin asıl niyetinin [ta'miye üslûbuyla] küfrünü örtmek olduğunda ısrar etmiştir.⁷⁹

Rusûhî'nin "ağa"yı tevil için öne sürdüğü iddialardan birisi de genelde kader-kaza konularında bahis mevzusu olan "ilmin malûma tâbi olduğu" meselesidir. *Tadlîl*'de İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilerek dile getirilen "وللمعلوم اثر في العالم فاعلم الحق" "وللمعلوم اثر في عين المعلوم" sözü Rusûhî tarafından "*isti'dâd-ı ma'lûm âlimde idüğine tenbîh*" olarak ele alınmış ve irâdenin kadere, kaderin kazâya, kazânın ilme, ilmin ise ma'lûma tâbi olması hasebiyle ağa ibâesine teşbih ile başvurulduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Yûsuf Sinânüddîn, gerek İbn Arabî'nin bu sözünü, gerekse "ilmin malûma tâbi olduğu" meselesini kavrayamadığı için Rusûhî'ye karşı çıkmıştır. Üstelik Rusûhî sadece mevzuyu yanlış anlamakla kalmamış, "kütüb-i kelâmiyye-yi İslâmiyyede" tafsilatlı olarak işlenen bu konuyu "rumûz-ı hafîyye-yi sûfiyye" olarak sırf sûfilere mal etmiştir:

"ma'lûmun âlimde eseri takrîr [olunmuş] ve [ol eserün] kuvvet-i te'sîr[in]den ta'bîr [kılınmış] didüğü küfrdür zîrâ hazret-i âlim (...) mü'essirdür müte'essir olmak infi'âldür zât-ı Bârî celle zikruhûda mümteni' ü muhâldür fe-keyfe ki te'sîrde kuvvet dahî ola Hazret-i Şeyh-i Ekberün (ks.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de العالم اثر في عين المعلوم didüğü ol zâlim[ün] fehmi itdüğü ma'nâ degüldür eserden murâd ilm-i icmâlidür (...) ba'dehû fâ-yı fasîha ile murâd-ı sahîhi tasrîh idüp عين الحق الاماكان في المعلوم dimesiyle ma'nâ-yı maksûdı keşf ü izâh itmişdür isti'dâd-ı ma'lûm âlimde hâkim demek dahî edebden hâric sözdür"⁸¹

79 "sâbikan hod tarîkını ağyârdan setr itmek için ta'miye ve elgâz diyü lâf u güzâf ideridi [...] her mübtedîye evzah ibâret ile ta'lîm ü tefhîm itmek vâcib iken ta'miye ve elgâz diyü elfâz-ı küfri îrâd itmek ne cehâlet ve dalâletdür" bkz. Yûsuf Sinânüddîn, vr. 6b-7a.

80 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 4b-5a. *Fûsûsu'l-Hikem*'in Şit fassında, Rusûhî'nin söylediklerini aksettirir tarzda şunlar aktarılmaktadır: Hakk'ın sıfat ve esmâsına olan ilmi, zâtına olan ilmidir. Böyle olunca *ilim* kadîm, *ma'lûm* da kadîm olur ve *ilim ma'lûma tâbi'dir* denilince evvelâ ma'lûm hâdis olur, ba'dehû ilim de ona lâhık olur, ma'nâsı *anlaşılmamalıdır*. Ma'lûmun ilme takaddümi, takaddüm-i zamânî değil, takaddüm-i aklîdir. Meselâ: "Falan kimse bildi." denilse akıl: "Neyi bildi?" diye sorar. Demek ki akıl, ma'lûmu ilme takdîm ediyor. İşte aklen, evvelâ ma'lûm ve sonra da ona lâhık olacak "ilim" mevcûd olmak lazım geldiği için, ilim ma'lûma tâbi' olmuş olur ve ma'lûm olmayan şey murâd olunamayacağından irâde de ilme tâbi' olur ve irâde olunmayan şey hakkında sarf-ı kudrete mahal olmayacağından kudret dahi irâdeye tâbi'dir. Ahmed Avni Konuk, *Fûsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, nşr. M. Tahrallı-S. Eraydın, (İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., 2005), s. 197-198.

81 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 7a.

Bu sözlerin ardından Yûsuf Sinânüddîn “ilim malûma tâbidir”i kaza ve kader ölççeğinde ele alıyor. Söz gelimi bir insanın ölümüne hükmetmek (hükmi icmâlî) kazadır. Kader ise bu hükmün sebep ve zaman gibi öğelerle tafsil edilmesidir: “Zeydin falan zamanda, falan marazdan fevt olmasına hüküm gibi.” Kaza ve kader mevzularını açıktan tartışmayı “memnû” olarak niteleyen Sinânüddîn Efendi “sırr-ı kader”in bazı nebilerden dahi gizlendiğini dile getirmektedir. Üzeyr Peygamber’in bu sırrın keşfinde ısrarı üzerine kendisine Allah Tealâ’dan: “Yâ Üzeyr eğer bu hâtırdan ferâgat eylemezsen nâmunı dîvân-ı nübüvvetden ihrâc iderin.” şeklinde bir uyarı gelmiştir.⁸²

Altıncı beyit için Rusûhî’nin öne sürdüğü son iddia ise beytin “mürîd” tarafından “mürşid”e bir medhiye olduğu şeklindedir. *Tadlîl*deki: “Rabi’an ‘hakk’ kelâm-ı mahzûfun sıfatı olup anun zamîri kâ’ilün [gazeli söyleyen mürîdin] şeyhine ‘â’id olmak murâd olıcak bu kavli-bâtulun kâ’ili mürîd-i câhil olup şeyhini medh itdüğü olur.” ifadelerine bakılacak olursa bu beyit, bir mürîdin dilinden söylenmekte ve “hakk” sıfat olarak beyitten düşmüş bir kelimeyi (*şeyhi/mürşidi*) nitelemektedir. İkinci mısradaki “anun” ise düşen bu kelimenin zamiri olarak kullanılmaktadır. Bu durumda beytin anlamı şöyle olacaktır: Ben (yani mürîd), ne dersem hakk (olan şeyhim/ hakikat ehli mürşidim) anı (dileğimi/duamı) eyler hemân / Benzer ki ben anun (yani hakikat ehli mürşidimin) ağasıyam (onun has bir bendesiyim).

Gazelin matlaı ile ilgili Rusûhî’nin iddiası bu beytin “Habîbullâh vasfında” olduğu şeklinde idi. Yûsuf Sinânüddîn bunun asılsız olduğunu vurguluyor. *Tadlîl*’in bu kısmında gazelin dillerde dolaşan iki farklı matlaı olduğundan da haberdar oluyoruz. İlk matla: “Gizlü gencün lü’lü’-i lâlâsıyam / Şöhre-yi şehrem cihân kâlâsıyam” şeklinde. İkinci matla ise: “Küntü kenzün remzinün mevlâsıyam / Zât-ı bahtun ‘alleme’l-esmâsıyam” biçiminde. Sünbülüyye şeyhi matlaın eleştirisini yaparken ikinciye kullanıyor. Burada gözüne kestirdiği ise “mevlâ” ibaresi. Kavram olarak “mevlâ” *seyyid* anlamına geldiğinden altıncı beyitteki “ağa”ya yakın anlamda kullanılıyor. Gerçi Yûsuf Sinânüddîn, *mevlânın* “abd” manasına geldiğini de söylüyor, ama yine de bu tevriyeyi çirkin buluyor. Yûsuf Sinânüddîn’in en çarpıcı tespiti, matlaı Habîbullâh vasfında söylediğini iddia eden bu şairin, mektubunda Hz. Peygamber’in ismi geçtiğinde salât u selâmı yazmaması. Sünbülüyye şeyhine göre bu tarz ipuçları Rusûhî’nin tahkik değil taklid ehli olduğunun açık bir göstergesi.⁸³

82 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 7a.

83 Yûsuf Sinânüddîn, vr. 7b.

1.5. Olayın dolaylı muhatabı: Münîrî-yi Belgradî (ö. ?)

Münîrî-yi Belgradî'yi dolaylı muhatap sayma sebebimiz olayın doğrudan Yûsuf Sinânüddîn ile Rusûhî arasında vuku bulmuş olmasıdır. Bununla birlikte Münîrî risalesinden “Rusûhî'nin mektubu” ve “şairin III. Murâd'ın tahta çıktığı ilk yıllarda sürgün edildiği” gibi bilgilere ulaşmak da mümkündür.

Risale, Milli Kütüphane nüshasında “Risâle-yi Münîrî Efendi el-merhûm rahmetullâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi’aten” ve Çorum nüshasında ise “Yâ Fettâh” ibaresiyle başlıyor. Milli Kütüphane nüshasında ketebe kaydı olmadığından risalenin telif tarihine dair bilgi yok. Çorum nüshasındaki tarih kaydına [fi-seneti selâse ve erba‘în ve elf] göre ise Münîrî risalesinin h.1043 (1634) yılında istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Aynı nüshada Münîrî için kullanılan el-merhûm ifadesi bu nüsha istinsâh edilirken Münîrî-yi Belgradî'nin hayatta olmadığını gösteriyor.⁸⁴ Eldeki iki nüshadan risalenin telif tarihini tesbit etmek tam olarak mümkün değildir. Ancak risalenin 8b varacağındaki “merhûm Sultân Murâd Han” tabirinden bu tarihin en erken 1595'in sonu olabileceği sonucuna varılabilir. Şu durumda *Taddil* ile bu risale arasında en az yirmi yıl var demektir. Bu yönüyle de risale olayın dolaylı muhatabıdır.

Münîrî Efendi, Rusûhî ve gazeline Yûsuf Sinânüddîn kadar tahkir edici tarzda yaklaşmamıştır. Ancak onun Rusûhî'yi “Şeyh Süleymân nâm-ı dalâl-nişân” sözleriyle tavsif etmesi ve söz konusu gazelin ya şairin kasdını aştığını yahut da sağdan soldan toplanan sözlerin taklit ve terkibiyle oluşturulduğunu dile getirmesi; Münîrî'nin, Rusûhî ve meşhur gazelin tasvip etmediğinin bir göstergesidir.⁸⁵ Risalenin şablonu basitçe şöyledir: I) Rusûhî'nin mektubu II) Münîrî'nin gazeli şerh ü tevilî III) Rusûhî'nin iddialarının çürütülmesi. Münîrî-yi Belgradî tarafından gazeli şöyle şerh ü tevil edilmiştir:

Evvelki beytün [*Gizlü gencün lü'lü'-i lâlâstıyam / Şöbre-yi şehrem cihân kâlâstıyam*] işâreti budur ki “كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا”⁸⁶ muktezâsınca gayb-ı hüviyyetde ilm-i ezeli “وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ”⁸⁷ şerefine müteveccih olduğu ma'nâdur ki beyne'l-mahlûkât

84 Münîrî'nin vefat yılı kesin olarak tesbit edilememiştir. Ancak bu tarihin h.1029 (1620) ile h.1038 (1628) arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Taxhidin Bytyqi, “Balkanlarda Celvetilik ve Münîrî-i Belgradî”, *Azîz Mahmûd Hüdâyî: Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, c. II, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı), s. 230.

85 Münîrî, vr. 4b-5a.

86 “Ben gizli bir hazine idim.” Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 173 (2016).

87 “Gerçekten biz Adem oğlunu şerefli kıldık.” İsrâ 70.

dürr-i yektâ gibi mazhar-ı iltifât olduğu fehvâya îmadur yâhud “وَلَقَدْ كَرَّمْنَا” şerefi “إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ”⁸⁸ zımında gizlü genc olup Âdem ol gencün hulâsası ve vücud-ı kâmilî olduğına işâretdür (...) **beyt-i sâni** [*Kıymetüm iki cibâna sığmadı / Kulzüm-i ‘şkun dürr-i yektâsıyam*] ehlullâh olduğu mertebeden iş’ardur “وَهُمَا”⁸⁹ ma’nâsından ihbârdur **beyt-i sâlis** [*Tıfl-ı ebced-hânüm olmışdur melek / Bir güzeller müftisi monlâsıyam*] hılâfet makâmına vâsil olup meşreb-i sadr-ı nübüvvetden ve yâhud “وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا”⁹⁰ menhelinden çâšnîdar olup şol mertebeye vusûli hâlidür ki “فَلَمَّا آتَاهُم بِأَسْمَائِهِمْ”⁹¹ makâmına mâ-sadak olması misâlidür ammâ matla’un mısra’-ı evvelün ma’nâ-yı evveline bu beyti sarf ensebdür **dördüncü beyti** [*Anamun karnında anam atası/ Oğlumun oğlın emer lâlâsıyam*] merâtib-i tenezzülâta işâret olup nefsi küll ve tabi’at-ı külliyyeye ‘akl-ı evvel ata makâmında olup ta’ayyün-i evvel ki ehadiyyet ve ta’ayyün-i sâni ki vâhidiyyet i’tibârıyla ‘akl-ı küll ve ehadiyyetden feyz aldığı ma’nâdan ‘ibâretdür ve nâzım cihet-i câmi’de ikâmet olunup insân-ı kâmil makâmında olduğundan ve anun ehli kılınduğundan cihet-i kudsdan tecerrüdile müstefiz ve cihet-i ta’alluk ve beşeriyetile tâliblere muftiz olmasından iş’ardur (...) ‘abdun bidâyet-i hâline ‘avdetden ihbârdur ki andan cem’ül-cem’ ile ta’bîr buyurmuşlardur ve **beyt-i hâmis** [*Mescid-i ‘işkun imâmı olmuşam / Ehl-i deyrün hem çelîpâpâsıyam*] ‘ârif-i kâmil olup küfr ü îmân levni fark olunmaz sâhadan inhâ itmesidür (...) **beyt-i sâdis** [*Her ne dirsem Hakk anı eyler hemân/ Şöyle benzer ben anun ağasıyam*] “فَإِذَا”⁹² diyü buyurulan hadîsün fehvâsidur ağasıyum ol makâmın ehliyüm dimekdür **beyt-i sâbi** [*Ey Rusûhî şem’-i cem’-i âlemün / Bâl u per yakmakda bi-pervâsıyam*] fenâ fillâh olması menzilesinün ma’nâsidür (...) bekâ billâh lâlâsıyum didüğü ‘ibâretden fehm olındı.⁹³

Gazeli yukarıdaki şekilde açıklayan Mûnîrî'nin Rusûhî ve gazeline dair tenkitleri ise şu şekildedir: Öncelikle Rusûhî matlân Habîbullâh vasfında diğer beyitlerin ise insân-ı kâmil hakkında olduğunu belirtmiştir. Lâkin şair gazeli kimin

88 “Şüphesiz ben sizin bilmediğiniz şeyi bilirim.” Bakara 30.

89 “Ehlullah üzerine dünya ve ahiret haramdır.” Bu hadis *Keşfü'l-Hafâ*'da Deylemî'nin rivayetiyle şu şekilde geçmektedir: “الدُّنْيَا حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الْآخِرَةِ وَالدُّنْيَا حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ حَرَامَانِ عَلَى أَهْلِ اللَّهِ / Dünya ehline ahiret haramdır, ahiret ehline dünya haramdır, ehlullaha ise ikisi de haramdır.” Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 1314.

90 “Biz ona nezdimizden Rabbânî bir ilim öğretmiştik.” Kehf 65.

91 “Vakta ki (Adem) onların isimlerini onlara haber verdi.” Bakara 33.

92 “Bir kere kulumu sevince artık onun işiten kulağı [olurum.]” Nevevî, *Riyâzüs-Sâlihîn Tercümesi*, c. I, s. 363.

93 Mûnîrî, vr. 5a-6a. [Beyitler orijinal metne tarafımızdan eklenmiştir.]

ağzından anlattığını belirtmediğinden ve gazelde birinci tekil şahıs eki kullandığından tavsif ettiği Habîbullâh ve gönderme yaptığı insân-ı kâmil kendisi olmaktadır. Bu durum üstü örtülebilecek bir kabahat değildir. Üstelik bu tarz kelâm ve teşbihler şairler arasında da revaçta değildir. Bir diğer nokta Rusûhî'nin insân-ı kâmil anlatırken kullandığı kaba üslûptur. Şair bu bağlamda sanki insân-ı kâmil değil de bir tarrârı (yankesiciyi) tasvir ediyormuş gibi hareket etmiştir. Münîrî bu üslûbu “İnsân-ı kâmil kabîh elfâzıla ve fâsid ibârâtıla ta‘bîr idüp hikâyet itmek akbeh-i kabâyıhdan olduğu mukarrerdür (...) mahall-i niza‘ [kavga sebebi] olan şîr gerek kendi hasb-i hâli olsun gerek mücerred kâli olsun nite kim kendi tasavvuf kâli olduğun tasrîh itmiş idi gerek vâsf-ı hâl-i insân-ı kâmil olsun bu üslûba râh virilmeyüp inde'l-muhakkıkîn i'tibâr-ı fâsid ve ihtiyâr-ı kâsid olmuş[dur]” sözleriyle tenkit etmektedir. Münîrî, Rusûhî'nin bu teşbih ve ifade tarzını şeriat, ma‘rifet ve hikmete muhalif; diyânete ise mugâyir bulur ve gazelin şeriata muhalefetinin çok açık olduğunu belirtir. Münîrî'ye göre bu gazel şu altı maddeden birine dahil edilebilir: 1) Müştebehü'l-mefhûmdur [ta‘miye ve elgâz denen şifreli bir üslûba sahiptir] 2) Sûret-i şathdır [Şathiyedir] 3) Şu‘be-yi ilhâddır 4) İmân nifâkıdır [Okuyanların imanlarını zayıflatır] 5) Şâ‘ibe-yi lehvidir [Faydasızdır, boş bir uğraştır] 6) Keşf-i sırdır [Sırlar alemine kapı aralamaktadır].⁹⁴

Gazelde kullanılan anlaşılmasız üslûp [ta‘miye ve elgâz üslûbu] tıpkı Yûsuf Sinânüddîn gibi Münîrî tarafından da tenkit edilmiştir. Çünkü Münîrî'ye göre Rusûhî'nin kelâmı hem anlaşılmasızdır, hem de istikâmet üzere değildir. Kelâmın anlaşılır olmasıyla kastedilen lafzın manaya uygun çağrışımda bulunmasıdır. “Çünkü kelâmdaki asıl hedef sözü [ibareyi/cümleyi] anlamaktır. Anlaşılmayan söz ile hitap etmek hikmet sahibi olan zata yakışmaz.”⁹⁵ Bu bağlamda Rusûhî küfre kapı aralayan ta‘miye ve elgâz üslûbu sebebiyle eleştiriyi hak etmektedir. Kelâmın istikâmet üzere oluşu ile risalede söz ve eylemin arasındaki uygunluk söz konusu edilmiştir. Münîrî, şairin fiiliyle (hâliyle) sözleri (kâli) arasında tutarsızlık olduğunu düşündüğünden, kelâmının da istikâmet üzere olmadığı fikrindedir. Aynen Yûsuf Sinânüddîn gibi, Münîrî de gerçek yüzleri maskeli bu mürsid takımının kendilerini eğri söz ve şiirleriyle ele verdiklerine inanmaktadır. Bu bağlamda Münîrî Efendi heterodoks sûfilerle ulemâyı kıyasa tabi tutmaktadır:

94 Münîrî, vr. 6a-7a.

95 İbnü'l-Emîn Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü: Telhis-u Usûl-i Fıkıh*, nşr. Taha Alp vd., (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011), s. 107.

RUSŪHÎ'NİN KUŞ DİLİYLE BİR GAZELİ VE
YŪSUF SİNÂNÜDDİN İLE MŪNİRÎ'NİN ŞAİRE REDDİYESİ

“pes bu vech űzre diduđı ‘ulemâ-yı kışrî olmađa bunlar mı ehakdur yohsa műdde‘ı kendi ve emsâli makűlesi keĵ-gűlar mı ehakdur bu bâbda ‘ulemâ űrefiyile sűret-i salâhda geĉinen tâ‘ife mâbeyninde fark katı zâhirdűr (...) ehl-i ‘ilm kısmı ne denlű fâsık olsa dĳne hael virecek mahalle sűz sűylemez tahrir itmez ammâ ol tâ‘ifede niĉe kimse ne denlű zâhid ű ‘âbid olsa dahı mahzâ benűm de ‘irfânım varımış bilsűnler diyű hâ‘il kelimât diyűp tahrirlerinin ve űi‘rlerinin nihâyeti yokdur”⁹⁶

Rusűhî'nin arz-ı hâlindeki “ĉivizâde” ve “sem‘-i hűmâyűn/sultân”a iűaret de Műnirî tarafından ađır bir űekilde eleűtirilmiűtir. Műnirî'ye gűre zendeka ve ilhâd mevzusunda bazı sűfilerin aleyhine fetvalar veren ĉivizâde her ne kadar Rusűhî tarafından medh edilmiű gibi gűzűkse de aslında Rusűhî takiye yapmakta ve ĉivizâde'yi zemmetmektedir. Sultana yapılan iűaret ise III. Murâd (1574-1595)'ın tasavvuf kelâmına ilgisi bilindiđinden, Rusűhî'nin sultanın gűzűne girme ĉabası olarak yorumlanmıűtır:

“nâzımın [Rusűhî'nűn] esâs-ı dĳni atası gibi kavî diduđı zâhirdűr zirâ merhűm ĉivizâde Fusűsűler'űn kűfrine fetvâ virűp ve Gűlűűniler'űn ilhâdına dahı fetvâ virűp ve semâ‘ u rakslarına muhkem dolaűduđı cihetile zamânında ve sonradan gelen sűfilerin yanlarında sű‘-i zann űzre vaz‘ u ‘add olup hakkında ĉok gűft ű gű itmiűlerdűr nez‘-i rűhda ĳmânın fulân ‘aziz kurtarmıűdur diyű yollarında gurűrlarından bűyle ĉok ma‘nâ tefevvűh iderler nâzım tatlu dilile ol kissaya telvĳh idűp atası gibi kavî diduđı[nden] murâd zemdűr (...) merhűm Sultân Murâd tasavvuf-ı kâlĳye mâyil olup nazm-ı merkűmı teveccűhi [Rusűhî'nin gazel(ler) ini okuması] cihetiyile ‘arz-ı hâle cűr‘et idűp tâ‘ife-yi mutasavvıfa műcâhede vű műkâűefelerinde vâkı‘ olan űbűhelerin űeyhlerine ‘arz eylemek mâ-takaddemden ‘âdetleridűr diduđı sűzi de yâ zıkr olınan kabildendűr veyâ riyâ-yı sırf makűlesi hâlden nâűidűr [riyası hâminden anlaűılmaktadır]”⁹⁷

Műnirî'nin, Rusűhî'ye yűnelttiđi eleűtiriler dűrdűncű beyit iĉin de sűrmektedir. Zira Műnirî'ye gűre Rusűhî bu beyitte tevazu yerine tekebbűrű tercih ediyor, kendini lalalık makamına yerleűtiriyor ve etrafa űst perdeden sesleniyor. Hatta kendisi bir yana, halifelerinin halifeleri dahi kabiliyette birĉok piri terbiye edecek

96 Műnirî, vr. 8ab.

97 Műnirî, vr. 8ab. ĉivizâde iĉin bkz. Mehmet Gel, “XVI. Yűzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaűım: űeyhűlislam ĉivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri űzerine Bir İnceleme”, (Yayımlanmamıű Doktora Tezi), Ankara: Gazi űniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű, 2010.

mertebede. Münîrî'yi hiddetlendiren unsurlardan biri de Rusûhî'ye edilen nasihat ve tövbe etmesi teklifinin şair tarafından dikkate alınmaması. Rusûhî tövbe etmek yerine kendisini savunuyor, nasihat edenleri de güneşi balçıkla sıvamakla itham ediyor. Gazelini güher, güneş ve hüsn-i Yûsufa benzeterek kabahatine kabahat ekliyor.⁹⁸ Beşinci beyit ise Münîrî tarafından “mescid, ışıklar tekkesi ve kilise” arasında bocalayan bir kişinin hali olarak tasvir ediliyor. Münîrî, şairin bu tavrını “*Onlar müminlerle kâfirler arasında bocalayıp dururlar; ne onlara bağlanırlar, ne de bunlara.*” (Nisa/143) ayetiyle açıklıyor.⁹⁹

Neticede tıpkı Yûsuf Sinânüddîn Efendi gibi Münîrî de gazelin tüm beyitlerini ya teşbihlerdeki kabalıklar ya ilhâda kapı aralaması yahut da şairinin takındığı üslûp sebebiyle tenkit ediyor.

Sonuç

1. Rusûhî'nin kimliğine dair farklı görüşler ileri sürülmüş, şair Emîr Osmân Hâşimî ve *Mesnevî* şarihî Rusûhî-yi Ankaravî ile karıştırılmıştır.

2. Rusûhî ile ilgili temel kaynak durumunda olan iki tezkirede şairin biyografisine dair tutarsızlıklar mevcuttur.

3. Genelde ulema-sûfî çekişmesi şeklinde görülen bu tür tartışmalar bu olay özelinde medrese kökenli iki sûfî [Rusûhî-Sinânüddîn] arasında tezahür etmiştir.

4. Rusûhî ile Sinânüddîn Efendi arasında gerçekleşen bu olayın temel kaynakları Rusûhî'ye ait bir gazel, gazelin tevîl edildiği bir mektup, şairin kendini savunmak adına şeyhülislâmdan aldığını iddia ettiği bir fetva ve tüm bunları çürütmek amacıyla yazılmış bir risaledir.

5. Münîrî-yi Belgradî de Rusûhî ve iddiaları için bir risale yazmıştır. Münîrî, risalesinde Rusûhî'yi ikiyüzlülükle suçlamış ve bu tür kişilerin sürekli çamur atıcıları zahir ulemasından bin beter olduğunu vurgulamıştır. Zira ulemadan hiçbir şekilde mukaddesatı tahfif eden kelâm sâdır olmamışken bazı sûfîler bunu kendine meslek edinmiştir.

6. Rusûhî'nin bu gazeli teşbihlerindeki lâubalilikler sebebiyle ciddi anlamda tenkide uğramış ve şairini de zor durumda bırakmıştır. Öyle ki Rusûhî bu olay neticesinde sürgün edilmiş yahut canını kurtarmak için firar etmek zorunda kalmıştır. Sonrasında ise Rusûhî'nin akıbeti meçhuldür.

98 Münîrî, vr. 12b-13a.

99 Münîrî, vr. 13a.

RUSÛHÎ'NİN KUŞ DİLİYLE BİR GAZELİ VE
YÛSUF SİNÂNÜDDİN İLE MÛNİRÎ'NİN ŞAİRE REDDİYESİ

7. Rusûhî'nin başına gelenler kazara söylenmiş bir gazel neticesinde değildir. Bu üslûpta şiirler söylemek şairin genel karakteridir. Yûsuf Sinânüddîn'e göre Rusûhî bu tarz şiirler söylemek ve neticesinde bunları tevil ederek hem saray hem de halk indinde prestij kazanma amacındadır.

8. Gazele tepkilere rağmen Rusûhî'nin acilen cezalandırılmaması o dönemde olaya çok da ehemmiyet verilmediğinin göstergesidir. Demektir ki Rusûhî'nin son tahlilde başına gelenler gazelin çıkardığı kargaşadan ziyade Sünbülüyye şeyhinin gayretleri neticesinde olmuştur.

9. Birini şairin kendi mektubu ve diğerini ise Mûnîrî risalesinden okuduğumuza göre gazel en az iki farklı şekilde tevil edilebilmektedir. Ancak "gurura kapılmak" gibi şaire izafe edilen -çok da somut olmayan- sebeplerle Rusûhî'nin mülhidlikle suçlanması olayın dinî hassasiyetlerden ziyade kişisel bir rekabet yahut hesaplaşmadan kaynaklanabileceğini hatıra getirmektedir. İhtimal ki Yûsuf Sinânüddîn bu hesaplaşmada gazeli bir silâh olarak kullanmaktadır.

EK: Rusûhî'nin Münîrî risalesinde kayıtlı mektubu

Pâye-yi serîr-i 'âlem-masîrlerine inhâ-yı eviddâne dâ'î-yi hakîr oldur ki her kavmün mahsûs-ı i'tibârî münâzaraları istilâhları üzre cârîdür husûsâ kelimât-ı sûfiyye ki rumûz-ı hafîyye olup anlara hakîkat gayra mecâzdur sâ'ir fûnûndan anunıla mümtâzlardur lâkin النظرى كتبنا محرم نقوم dimişlerdür “مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلَّمَ وَرَبَّهُ”¹⁰⁰ mekteb-hânesinde sebak almışlardur niçe mesâ'il-i müşkileyi bilmişlerdür ma'rifetleri bahrına her gavvâs âşnâ olmaz ve sehl-i basîretile her dîde rûşenâ bulmaz kesretde vahdetden mahrem-i ekall-i kalîl olur makâmında samem-i kemînde 'ârız olur ekseri lâ-yefhem makâmında turur hattâ a'del-i ashâb Hazret-i Ömer bin el-Hattâb Resûl-i veliyyüt-tevfîk Ebû Bekr-i Sıddîk Hazretleri ile ahyânen söyleşürleridi dinleridük¹⁰¹ gâh olur anlaridük gâh olur lafzını istimâ eyler ma'nâsını fehm itmezidük gâh olur elfâzını bile işitmezidük diyü buyururlaridi anun için ashâb-ı zâhirle erbâb-ı bâtın beynine tefrika düşüp sulehâ hakkında 'ulemâ üç fırka olmuşlar ezkiyâsı [ul]üm-ı şer'iyeye mesâsı ve rûsûm-ı âliyye ile istînâsı olanları müsellemler tutagelmışler ba'zıları kendü hâllerine ko-mak eslem anlamışlar ammâ 'ulemâ-yı kışrî ve meşâyih-i kışrî لما بموجب المرء عدو¹⁰² benüm emsâlüm ve küllî lübb-i lübbe vâsil ehlullâha ta'n u dahl idüp kimi inkâr kimi ikfâr idegelmişler iken fi'l-hakîka yanılmışlardur mukallid kâmilül-îmân muvahhid butlân üzre olmak el-hakk hakk degüldür ba'de zâlik bu devlet-hâh-ı sâlik-râh dahı nâşiden tahâşî idüp sade-i dürer içre bir iki güher bahr-ı mescûrda mestûr itmiş idüm piloriler[i] har-mühre sanmışlar râygân buldukları için alçak anlayup bâzâr-ı isâ'etde sarf-ı gıybeti bildükleri gibi almış satmışlar benüm yanumca niçe ekâbirün dürer-i nâ-süftelerini elmâs-ı ırzıla egri bügri delmişler hüsn-i Yûsufi ma'yûb [ile] güneşi balçığıla mahcûb itmişler câmi'-i rub'-ı meskûn pây-taht-ı sa'âdet-meşhûnda ol Necefnün gûş-ı şehden gayrı sade-i bulunmadığı sebebden zevâhir-i te'vîlâtıla mülemma' ve cevâhir-i tevcihâtıla murassa' eyleyüp sarrâf-ı müsellemler müftî-yi 'âlem ve mertebe-yi ictihâda sadr-ı âmâdetü's-sudûr Rûmili Kâdî-askeri Kâdî-zâde ve esâs-ı dîni atası gibi kavî kâziyyu'l-kuzât Anatolî İbn Çivi Hazretlerinin meclis-i âlîlerine arz olunup bun-larun gibi simsârlar mi'yârlarında tamâmül-'ayâr bulunduğundan sonra gurer-i dîde-yi gam-dîdem gibi hâk-pây-ı şeh-r-yâra tekrâr îsâr olınmak lâzım geldi tâ ki sem'-i hümayûn sû'-i zandan masûn olup dürer-i ma'delet-rehînlerinde sâlik-i

100 “Öğrendikleriyle amel edene Allah Teala bilmediklerini öğretir.” Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, 15.

101 Çorum nüshasında “dinlerdük” yerine “anlarduk” yazılmış.

102 “Kişi bilmediğinin düşmanıdır.” sözünün mucibince.

râh-ı yakîn kuttâ'-ı tarîkdan emîn olup safâ-yı hâtır ile menzil alup dergâh-ı 'izzete vâsıl olup oldukda zıkr-i cemîl sultân-ı 'âdil eyleye tâ'ife-yi mutasavvıfâ mücâhede vü mükâşefelerinde vâkı' olan şübhelerini şeyhlarına 'arz eylemek mâ-takaddemden 'âdetleri olup anlar dahı tarîkların ağıyardan sıyânet ya'nî ehl olmayan müdde'îlerden himâyet eylemek ve ana göre tedbîr kılmak için cevâblarını 'alâ-vechi mine'l-icâz ve min-tarîkı't-ta'miye ve'l-elgâz bir sahîh ma'nâya îmâ üzere 'ıkd idüp zâhirini bir niçe mefâsidi müvehhim mefhûma şâmil gösterüp lâkin her fâsîd sûretün zımnında niçe fevâ'id-i sahîha gizleyüp katllerine tahsîs ü tansîs gözlemek yanlarında emr-i ehemmi olduğu cihette[n] ben dahı bu'd-ı mesâfeden su'âl iden sâlike âdet-i me'lûfemüz üzere hıtâb eylemiş idüm hatâ anlamışlar sâkat söylemişler galat eylemişler el-cevâb ehl-i sünnet ve cemâ'atdan olup niçe müddet meşâyih-i ızâma hıdmet eyleyüp ef'âli şer'-i kavîme muvâfakat üzere olan kimesnenün fi'li kavline delîl olup kelâmı te'vîl olunur inkâr belki mü'minün bir kavlinün cihât-ı kesîre ile küfre şumûli olup cihet-i vâhideden hakka tahammûli olsa ol bir vechile 'amel olunup vücûh-ı fâsideden ihmâl ile fetvâ virilür ikfâr olunmaz **et-te'vîl** pes nazm-ı mukaddimetül-irşâddan murâd "her ne dirsem Hakk anı" ya'nî oldur kim sözümi hemân eyler ya'nî mukârin bi'z-zamân eyler "şöyle benzer ki ben ânun" ya'nî sözümlük mukârin olan zamânın ağası ya'nî 'abd-ı hâssiyum ya'nî ol ânda mühim olan hâle mülâzimem tazyî'-i evkât eylemez demek olup sūfi ibnū'l-vakt gerekdür didükleri ma'nâdan 'ibâret ve ef'âli mukayyed bi'z-zamân olanun imkânından kinâyetdür bu tefsîr ağa 'ibâretinden 'ubûdiyyet murâd olduğu takdîrcedür ve ağaların elleri altında re'âyâ olıgeldükleri i'tibârıla şeyh-ı bü'l-vakt ya'nî sâhib-i tasarruf olduğına binâ'en hılâfet-i ma'nevîyyeye işâretdür nite kim üstindeki beytde imâm-ı İslâm ve râ'î-yi asnâm olmuşam demegile gavs-ı 'âleme vezîr-i a'zam olduğunı ibhâm eylemiş mâ-verâ-yı 'akldan ba'z sözler dahı söylemişler idi anların ma'nâları bilindi mi ki bunda ilendiler bilmem neden ilendiler el-hakk "pâs"dan "pâ"sı fark itmeyen fark-ı za'îfetül-ecsâsun inkârlarına ulül-ebşâr ol kadar i'tibâr eylemezler ve ma'a-hâzâ pâd-şâh-ı 'âlî-câhların sekbânları dahı "ağa"larıdır hıdmetlerinde olduğumuz fukarânun nefsi-i emmârelerin[i] mürebî olduğumuz i'tibârıla sekbân-ı Hudâ hiç olmazısa kendü nefsümüz kelbine kethudâ olduğumuzdan ibâretdür ve "her ne dirsem Hakk anı eyler" demekden murâd ihtiyâr-ı cüz'imüz her neye sarf eylessem Hak Te'âlâ anı sarf eyleyüvirmek sünnettullâhdur demek olup ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebine irşâddur ve yâhud kelâm-ı ma'hûddan erbâb-ı şuhûd mâhiyyât-ı gayr-ı mec'ûle olmak beyne't-tâ'ife şâyî' ve 'ilm ma'lûma tâbî' olup ma'lûmun 'âlimde eseri takrîr olunmuş ve ol eserün kuvvet-i te'sîrinden ol 'ibâretile ta'bîr kılınmışdur كما قال الشيخ و للمعلوم اثر في العالم فما علم الحق إلا ما كان في عين المعلوم فما حكم الله في الاشياء إلا بما هم

عليه و ما قدر الآ ما حكم و ما اراد الآ ما قدر فهو العليم الحكيم القدير المقدر المرید على حسب قابليته
 istî'dâd-ı ezeliyye 'âlimde hâkim olduğunu irâdet için ağa ibâretiyile ta'bîr olunmuş
 edât-ı teşbîh ile teveccüh kılınmışdır fi-nefsi'l-emr da'vâ-yı 'ubûdiyyet eyleyüp
 nihâyet-i havâsdan olmağıla iddi'â olunmuşdur lisân-ı isti'dâd du'âsı makbûl ol-
 duğına îmâ kılınmışdur beyt-i ma'mûr binâsı esâs üzre olmuşdur mes'ele-yi Cebr
 bi'l-külliyeye kaldırılmışdur ve 'ale'l-husûs bu nazmun matla'ı Habîbullâh vasfin-
 da tertîb olunmuşdur mâ-tahtında tertîb olanlar insân-ı kâmil ağzından hikâyeten
 nakl olunup bir sırr-ı şerîfi hâmil olmuşdur ki ol hadîs-i kudî ve necvâ-yı ünsîde
 ma'hûd olunup ferâyiz-i devleti maksûd olunup "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ"¹⁰³
 âyet[i] mülâhazasıyla "إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً"¹⁰⁴ ma'nâsı tefsîr olunmuş ol sefer
 mezbûrda mezkûr olan "hakk" ibâreti kelâmın sıfatıdır anun zamîri kâ'ilün
 şeyhinden kinâyet olunup şeyhun hakka kemâl-i mutâva'atından 'ibâret ve şeyhi
 yanında sözün nüfûzına işâretdür ve bu mezkûrât tasavvuf kâlidür hâli degül-
 dür yanılmazsam kâ'ili hâli gibi ammâ tâ'in [ayıplayan] yâ câhildür yâ gâfil beyt-i
 bâlâda mestûr zâhire muhâkemeleri bildüklerine göredür bunun birle Cüneyd
 ve Bâyezîd ve sâir ehl-i tevhîd niçe bunun gibi kelâm söyleyüp mat'an-ı avâm-ı
 ervâm u a'câm olgelmişlerdür erenler meydânda öndül algelmişdür 'ammâ dahı
 yâ yanıldup ulular yolına gitmiş güstâhluk itmişüz "استغفر الله عما كره الله قولاً و فعلاً و"
 [beyt] ¹⁰⁵ "خاطراً و ناظراً و اتوب اليه و نسله التوبة و المغفرة انه هو التواب الرحيم"

*Hudâ-yı cihanrâ bezâran sipâs
 Ki gevher sipurdem begevher-şinâs¹⁰⁶*

diyü nâzım arz-ı hâlün ihtitâmın böyle dimiş ve's-selâm.¹⁰⁷

103 "(Ey Resûlüm), attığın vakit sen atmadın, lâkin Allah attı." Enfâl 17.

104 "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." Bakara 30.

105 Sözle, fiille, düşünceyle, bakışla Allah'ın mekrûh kıldığı şeyleri yapmış olmaktan istiğfâr eylerim.
 Ve ona tevbe eylerim ve ondan tevbemin kabulünü ve mağfîret etmesini dilerim. Şüphesiz o çok
 bağışlayıcıdır ve tevbeleri çok kabul edendir.

106 Hakk'a binlerce kere şükürler olsun ki gevherin kadrini bilenler için gevher çıkardım.

107 Münîrî, vr. 1b-4b.

RUSÛHÎ'NİN KUŞ DİLİYLE BİR GAZELİ VE
YÛSUF SİNÂNÜDDİN İLE MÛNİRÎ'NİN ŞAİRE REDDİYESİ

Rusûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinânüddin ile Mûnîrî'nin Şaire Reddiyesi

Öz ■ Sûfî şair Rusûhî hüner gösterme, itibar elde etme ve ilm ü irfanını ispatlama gibi gayelerle kuş dili üslûbuyla bir gazel yazar. Bu gazel zahiren dinî akidelere aykırı görüldüğünden etrafta büyük fırtınalar koparır. Rusûhî bu sebeple mühlidlikle suçlanır ve tövbeye davet edilir. Ancak geri adım atmaz ve üstelik şiirini savunan bir mektup kaleme alır. Mektubunda asıl hatanın kendisinde değil her şeyi zahirine göre yorumlayan ulema olduğunu iddia eder. Bunun üzerine Rusûhî etraftan tepki görür. Hak ettiği cezayı çekmesi için kendisi gibi sûfî olan Yûsuf Sinânüddin tarafından Rusûhî'ye bir reddiye yazılır. Reddiye ile şairin kendini müdafaa ettiği mektup ve patırtıya neden olan gazel yerden yere vurulur. Olay sıcaklığını kaybettikten sonra Rusûhî'ye bir reddiye de Mûnîrî tarafından yazılır. Mûnîrî Efendi bu risalesinde öncelikle Rusûhî'nin kendini savunduğu ve gazelini tevil ettiği mektubun metnini sunar, ikinci olarak gazeli şerh ü tevil eder ve son olarak da sûfî şairin iddialarını çürütmeye çalışır.

Bu çalışma bir gazelin tetiklediği hesaplaşmaya yakından tanıklık edebilme niyetiyle kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Tadlîl-ü-Tevîl*, Rusûhî Süleymân, Yûsuf Sinânüddin, Mûnîrî-yi Belgradî, gazel, mektup, zendeka ve ilhâd

Kaynaklar

1. Yayınlanmış Eserler

Algar, Hamid: *Nakşibendilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

Aşık Çelebi: *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, c. III, nşr. Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, c. II, nşr. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2009.

Cebecioglu, Ethem: *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn Şeref en-Nevevî: *Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi*, terc: Salih Uçan, İstanbul: Arslan Yayınları, 1989.

Ertem, Rekin: *Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

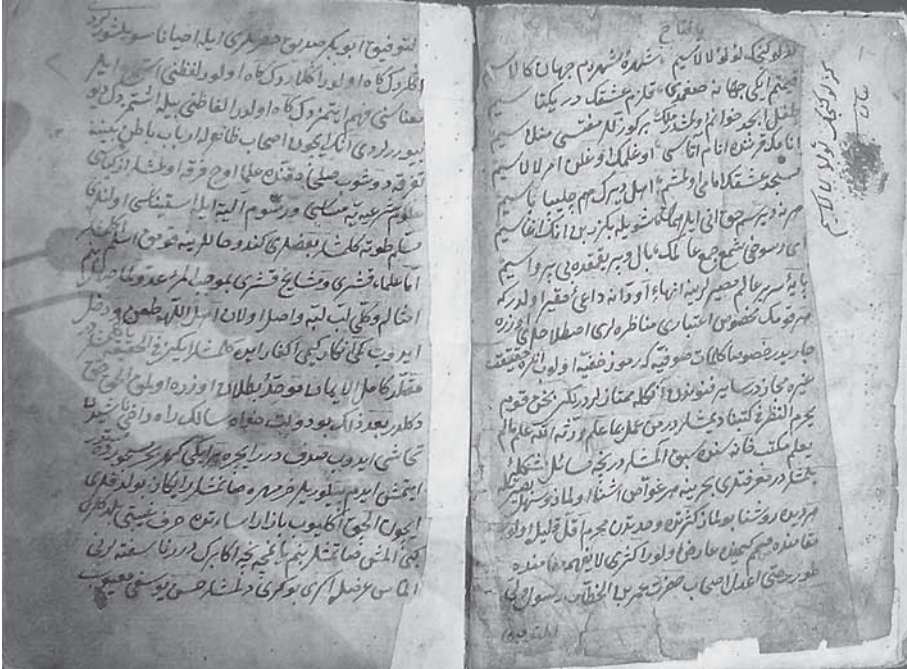
Erünsal, İsmail E.: *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliğinin Kaynaklarından Abdurrahman El-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşki*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Gölpınarlı, Abdülbaki: *Melâmîlik ve Melâmîler*, 5 Baskı, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.

- İbnü'l-Emîn Mahmud Esad: *Fıkıh Usûlü: Telhis-u Usûl-i Fıkıh*, nşr. Taha Alp vd., İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011.
- Kadı İyaz: *Şifa-i Şerif*, terc. Naim Erdoğan-Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul: Çile Yayınları, 1977.
- Kınalızâde Hasan Çelebi: *Tezkiretü's-Şuarâ*, c. I., nşr. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Konuk, Ahmed Avni: *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, nşr. M. Tahralı - S. Eraydın, İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, 2005.
- Latîfi: *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, nşr. Rıdvan Canım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.
- Mecdî Mehmed Efendi: *Hadâ'iku's-Şakâyık*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar: *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (15-17. Yüzyıllar)*, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Onay, Ahmet Talat: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, nşr. Cemal Kurnaz, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf: *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, nşr. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Öngören, Reşat: *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Özköse, Kadir: "İbnü'l-Vakt ya da Ebu'l-Vakt Olabilmek", *Sûfi Perspektif*, 64, 2006, ss. 22-25.
- Pervâne b. Abdullâh; *Pervâne Bey Mecmuası*, c. 3, nşr. Kamil Ali Gıyınas, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2014.
- Sühreverdî: *Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, nşr. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1990.
- Şentürk, Ahmet Atilla: *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996.
- Taxhidin Bytyqi, "Balkanlarda Celvetilik ve Münirî-i Belgrâdî", *Azîz Mahmûd Hüdâyî: Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, c. II, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, ss. 219-238.
- Velikahyaoglu, Nazif: *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- Yurdaydın, Hüseyin G.: "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)" *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti (1600-1908)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, ss. 275-341.
- Yücer, Hür Mahmud: "Sümbüliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, İstanbul 2010, ss.136-140.

2. Arşiv Belgeleri

- Âşık Çelebi, *Tezkire-yi Şu'arâ*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 1964, vr. 332a.
La'li Şermî en-Nakşebendî, *Şerh-i Nutk-ı Hazret-i İdris-i Muhtefî*, Milli Ktp. 06 Mil Yz B 169, vr. 1b-8a.
Mehmed Amîki, *Risâle-i Tâ'ife-i Melâhidân*, Milli Ktp, 06 Mil Yz A 330/3, vr. 60a-70b.
Münîrî-yi Belgradî, *Şerh-i Gazel-i Rusûhî*, Milli Ktp, 06 Mil Yz A 2927/10, vr. 164b-167a.
Münîrî-yi Belgradî, *Şerh-i Kaside-i Süleyman*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 19 Hk 668/1(a), vr. 1b-34a.
Nadazlı Menkabesidür, İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 832, vr. 59b-60a.
Rusûhî Süleymân, *Risâle fî-Hakk'ı'r-Revâfız*, Milli Ktp., 06 Mil Yz A 5221/3, vr. 54a-55b.
Şerh-i Kaside-yi Rusûhî, Milli Ktp., 06 Mil Yz A 2581, vr. 148a-153b.
Yûsuf Sinânüddîn, *Tadlilü't-Tevîl*, Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 2912/8, vr. 111b-120a.
Yûsuf Sinânüddîn, *Tadlilü't-Tevîl*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. nu. 3689, vr. 1b-9a.

Münîrî-yi Belgradî risalesi (Çorum nüshası 1b-2a)
[Rusûhî'nin reddiyyeye uğrayan gazeli ve mektubu]